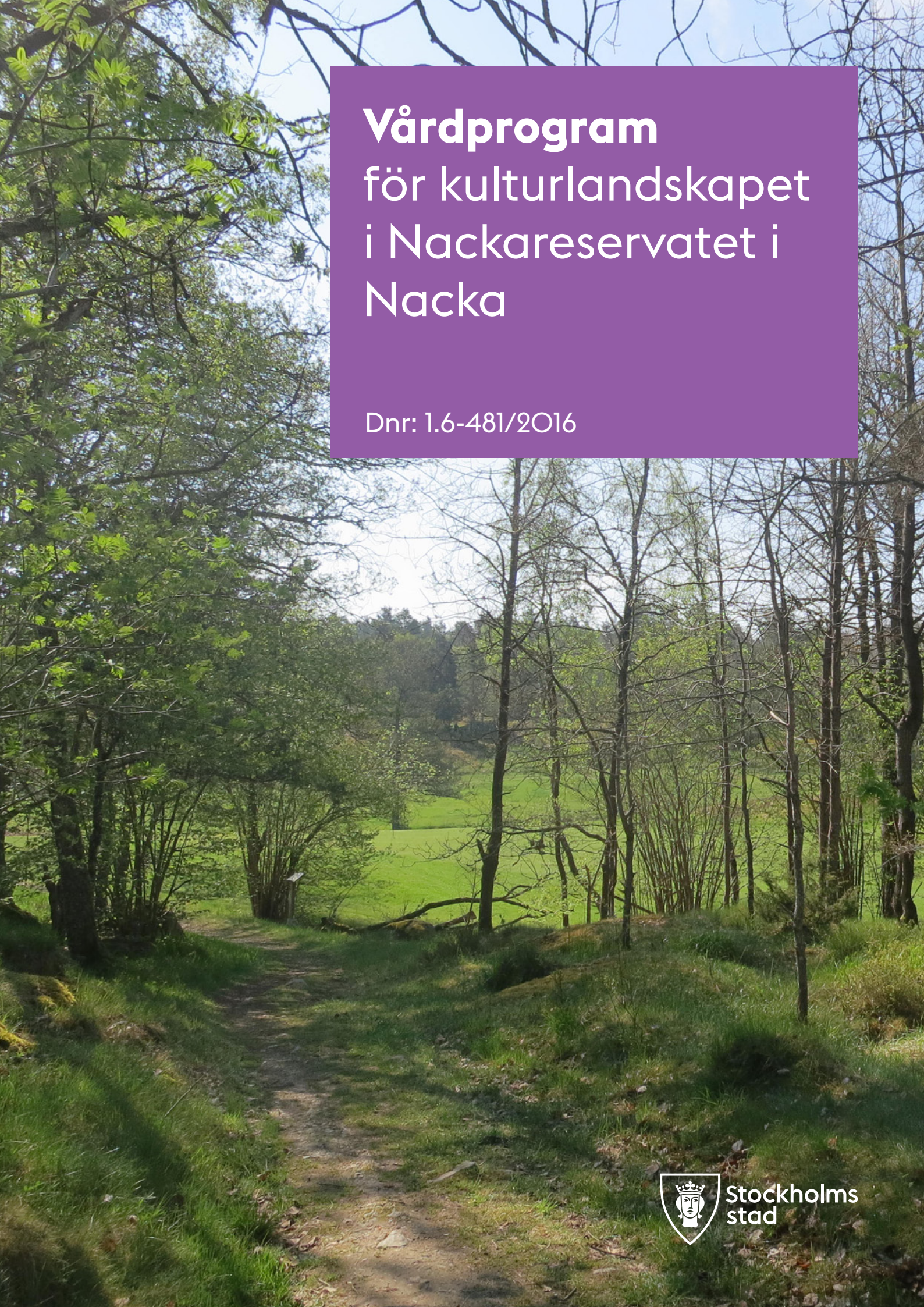

Vårdprogram för kulturlandskapet i Nackareservatet i Nacka

Dnr: 1.6-481/2016

Stockholms
stad

Juni 2016

Rapporten är framtagen på uppdrag av Stockholm stad, Fastighetskontoret

Beställare: Fastighetskontoret, Stockholm stad

Kontaktperson: Marita Lorentzon. marita.lorentzon@stockholm.se

Ramböll Sverige

Uppdragsledare: Camilla Gyllang, landskapsarkitekt

Foto: Ramböll om inget annat anges

Innehållsförteckning

Inledning	4
Historisk markäga	4
Uppdraget	5
Sammanfattning	6
Kulturhistorisk värden.....	6
Målsättning	7
1. Metod	9
Analys	9
Disposition	9
2. Lagskydd.....	10
Naturreservat.....	10
Fornlämning.....	13
Biotopsskydd	13
3. Naturen idag	14
Naturvärdesinventering 2015.....	14
Sjöar i Nackareservatet i Nacka.....	14
4. Historik	16
Skiftesreformer.....	23
Markanvändning	24
5. Delområden	26
1. Nacka ström.....	28
2. Söderby	38
3. Kvarnhagen	46
4. Dammtorp	54
5. Klisätra	62
6. Övre och nedre Lussegårde	70
7. Vid Källtorpssjön, Hellasgården, Stengårde, Dalkarlshugget	78
8. Hundängen	90
9. Nedre och Övre Myren samt Klövertäppan	98
6. Genomförande	103
7. Källor och bilagor	106
Källor	106
Bilagor.....	107

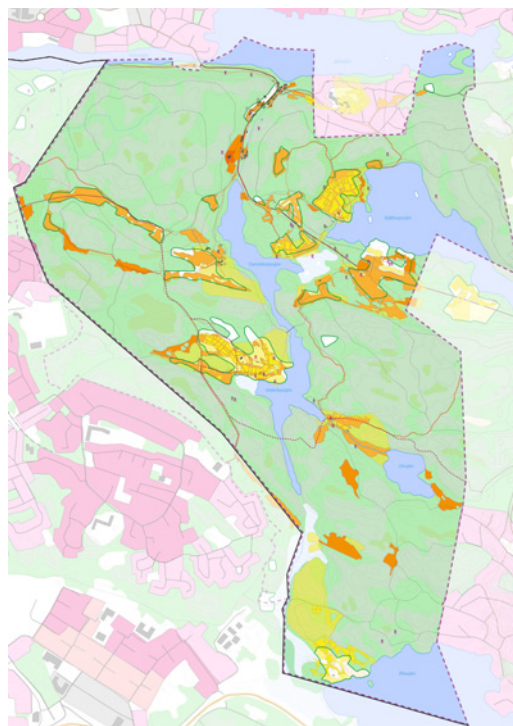
Inledning

Nackareservatet består av två kommunala naturreservat, ett i Stockholm och ett i Nacka. Det ingår i en av Stockholms gröna kilar och utgör en central del av Stockholms och Nackas regionala grönstruktur. I Nackareservatet i Nacka finns riksintressen för både kulturmiljövård och friluftsliv. Området är viktigt att bevara och stärka för kommande generationer på ett bra sätt.

Nackareservatet i Nacka ligger cirka 5 km öster om centrala Stockholm. Det är ett mycket välbesökt friluftsområde och är 730 ha stort. Med cirka 3-4 miljoner besökare per år är det Sveriges mest besökta naturreservat. Nackareservatet i Nacka, ligger inom Nacka kommun, men ägs och förvaltas av Fastighetskontoret Stockholms stad. I väster gränsar det till Nackareservatet i Stockholm som ägs av Stockholm stad genom exploateringskontoret och förvaltas av Stadsdelsförvaltningen i Skarpnäck. Det ingår tillsvidare inte i detta arbete. I öster gränsar det till fideikommissen Erstaviks stora ägor och i söder till Flatens naturreservatet.

Riksintresse för kulturmiljövården

I Nackareservatet finns många fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar. Det har levt människor här sedan stenålder och vars spår man fortfarande kan skönja. Området kring Nacka ström utgör riksintresse för kulturmiljövården tack vare att Gustav Vasa lokaliserade hammarsmedjor och kvarnar här på 1500-talet. Industriverksamheterna pågick ända fram till början av 1900-talet. Det har även funnits små jordbruk, torp och mindre gårdar i området. Hela den stora markägaren som för övrigt nästan utgör samma område som Nackareservatet i Nacka idag, bidrog med vatten till kvarnarna genom att man grävde diken och kanaler från högre belägna skogsområden.

Nacka gårds markägor år 1723 överensstämmer i stora drag med dagens utbredning för Nacka reservatet i Nacka. Kartan till vänster är Geometrisk charta öfwer Nacka gård Med Söderij Säterij 1723 av Lars Kietzlingh.

Sammanfattning

Nackareservatet i Nacka är ett naturreservat med syftet att bevara områdets omväxlande topografi och dess rika variation av skogstyper, kärr, sjöar och kulturmark. Avsikten med reservatet är att främja mångsidigt friluftsutnyttjande, biologisk mångfald och kulturvärden. Här beskrivs endast de kulturhistoriska värdena närmare.

Kulturhistoriska värden

Fornlämningar

Inom Nackareservatet i Nacka finns ensamliggande gravar från bronsålder eller äldre järnålder samt gravfält från yngre järnålder.

Bruks- och kvarnmiljö sedan Gustav Vasas tid

Gustav Vasa lokaliserade hammarsmedjor och kvarnar vid Nacka gård på 1500-talet. Bruksverksamheten levde kvar ända till början av 1900-talet. Rester av kulturmiljön finns kvar i form av byggnader, murar, vattenrännor, dämmen och kanaler samt rester av kulturpåverkad vegetation. Området kring Nacka ström utgör Riksintresse för kulturmiljövården tack vare den tidiga industriverksamheten.

Historisk kontinuitet

Nacka gårds markäga sedan 1723 har i stort sett samma utbredning som idag, Nacka reservatet i Nacka. Hela markägan var involverad i framställningen av vattenkraft till kvarnarna.

Nacka vattenledning

För att öka vattenflödet vid Nacka ström samt för att ge förutsättningar för fler kvarnar grävdes eller sprängdes kanaler och diken från de högt belägna mossarna och sjöarna. Kanalerna kunde vara flera hundra meter långa och på sina ställen 3-5 meter breda och nästan 2 meter djupa. Vissa av dessa kanaler finns fortfarande kvar i landskapet idag i form av diken.

Husgrunder, ruddammar, vägar

Det finns husgrunder och murar från bostäder, terrasseringar och äldre jordbruksbyggnader kvar som visar på gamla boplatser och mänsklig närvaro sedan lång tid tillbaka. Här finns även rester av äldre vägar samt ruddammar för fiskodling.

Öppet kulturlandskap

De flesta av de områden som hävdades som jordbruksmark finns kvar idag som öppna och gräsbevuxna landskapsrum. De områden som planterades med tät granskog under 1900-talet är lätt urskiljbara och möjliga att återställa till en period då de betades eller odlades.

Inägomark

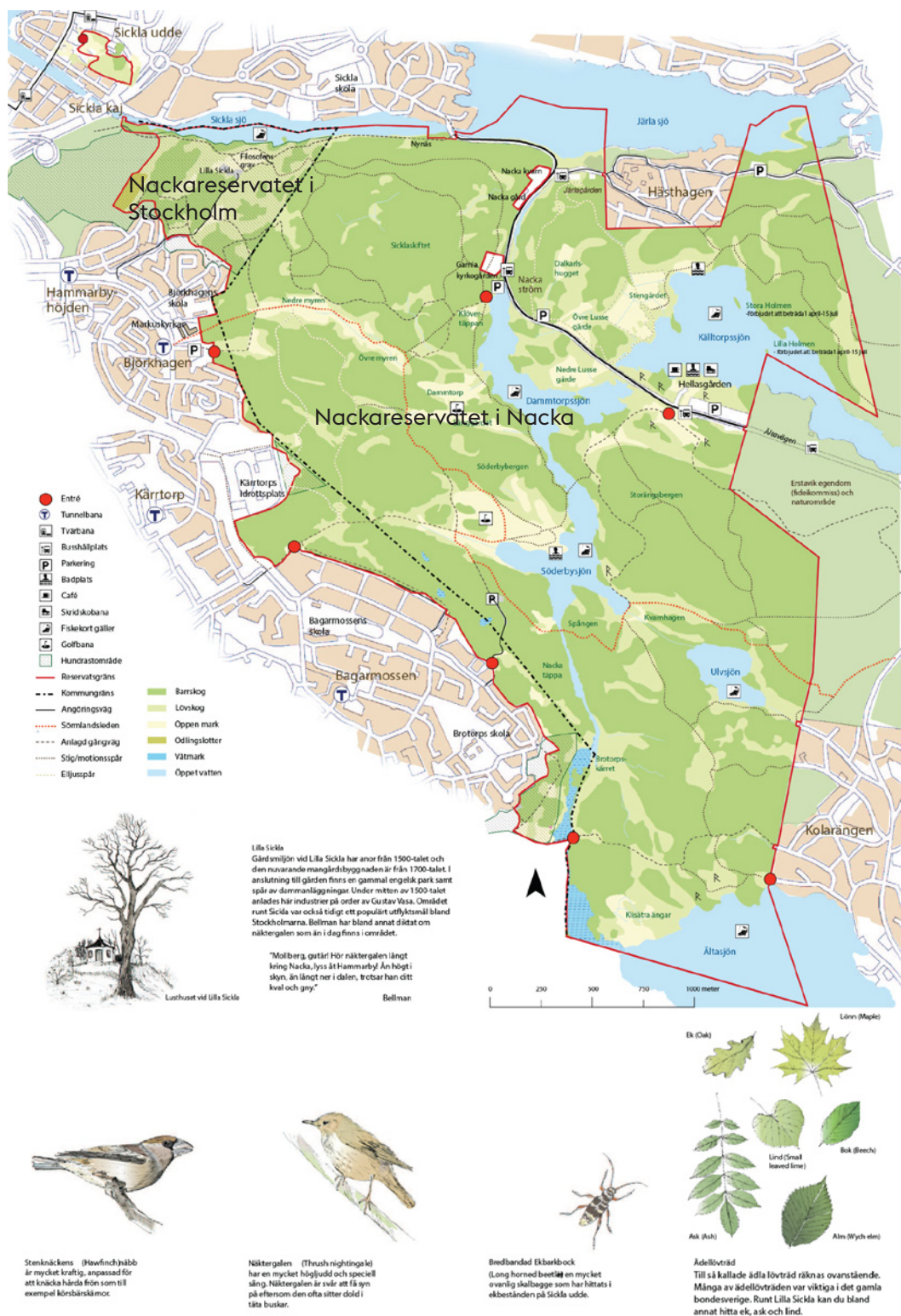
Det finns tydliga gränser mellan inägor och utmarker i naturen och som överensstämmer med de äldre kartorna. De synliga resterna i vegetationen består främst av hassellundar, bredkroniga gamla träd som ek och tall. Det tidiga jordbruket byggde på inägor och utmarker. Inägorna skiljdes från utmarkerna med gärdesgårdar eller murar för att stänga ute djuren. En lång mur omgärdar t ex Stengärde. Inom inägorna gynnades lövbärande träd och gräsvegetation eftersom det skördades till vinterfoder till djuren, ett så kallat ängsbruk. I utmarken gynnades barrträden eftersom djuren hellre betade unga lövträd.

Målsättning

Målsättningen med förvaltningen av kulturlandskapet i Nackareservatet ur ett kulturhistoriskt perspektiv är att bevara och tydliggöra spår och rester som berättar om de människor som bodde och verkade här genom att:

- Bevara öppna historiska landskapsrum.
- Återskapa historiska och öppna landskapsrum som vuxit eller planterats igen, i pedagogiskt syfte samt för att gynna ljusälskande växt- och djurarter.
- Återskapa äldre hävdade landskapstyper som exempelvis ängar och lövängar med glest stående hassel och träd.
- Sträva efter att använda mer ekologiskt hållbara skötselmetoder som hästslåtter samt hässjning, djurbete istället för bensindrivna gräsklippare.
- Vårda byggnaderna vid Nacka gård.
- Fornlämningar sköts och röjs.
- Öka förståelsen för områdets historia genom skyltning och kulturpromenader.
- Tydliggöra gamla boställen och andra lämningar genom skyltning och skötsel.

Karta över Nackareservaten i Nacka och Stockholm.

1. Metod

Analys

För att beskriva de värdefulla resterna i kulturlandskapet har äldre kartmaterial analyserats och stämts av vid inventeringar på plats i Nackareservatet.

Historiska kartöverlägg

Arbetet förbereddes genom studier av historiska kartor, från år 1723, 1871, 1902 samt även andra kartor, se källkapitlet, där bland annat inägor och utmarker lokaliserades. För att kartlägga hur områden och platser har utvecklats över tiden har de olika markanvändningstyperna, vägdragningarna samt byggnader från de olika årtalen redovisats och passats in i en nutida karta. De två yngre kartorna från 1871 och 1902 ha stämt förhållandevis bra överens med dagens kartbild medan den äldre kartan från 1723 har behövt tolkas i vissa delar.

Inägorna som var mest kulturpåverkade, genom odling och lövtäkter har utgjort de olika delområdena vid inventeringen och i rapporten. Det finns än idag tydliga spår av hur markerna har använts genom tiden. Även utmarkerna betades och påverkades men där gynnades andra växter, främst barrträd genom att de ratades av de betade djuren.

Inventering

Vid platsbesöken inventerades inägomarken på synliga spår av kulturhävd. Dessa kan exempelvis bestå av äldre bredkroniga träd i skogen, främst ek men även andra trädslag som tall och ädellövträd. Tätt stående hassel samt enar i skogen är tecken på att markerna varit öppnare tidigare. Täta likåldriga granplanteringar, samt kvarvarande diken är andra tecken på att marken tidigare varit brukad. Gamla husgrunder, kanaler, ruddammar och äldre vägar har lokaliserats under inventeringen.

Många av de områden, som var mest gynnsamma för odling och som är markerade som åker på de gamla kartorna, är idag antingen klippta gräsytor kring anläggningar, golfbanor eller parkeringsytor och kommer inte att inventeras eller beskrivas vidare. De klippta gräsyterna och golfbanorna har i många fall samma utbredning som de tidigare odlingsmarkerna vilket medför att de historiska landskapsrummen har bevarats om än med en annan markanvändning.

Disposition

För varje delområde redovisas:

- Historik som grundar sig på litteratur- och kartstudier.
- Nulägesbeskrivning som grundar sig på inventering och redogör för kulturlandskapet, fornlämningar, husgrunder, gamla vägdragningar, dammar, kanaler mm.
- Mål och åtgärder som lägger ett kulturhistoriskt perspektiv på landskapet.

2. Lagskydd

Naturreservat

Naturreservat beslutas enligt Miljöbalken 7 kap. 4§ (SFS 1998:808)

Syftet med ett naturreservat är att:

- Bevara biologisk mångfald
- Vårda och bevara värdefull naturmiljö
- Tillgodose behov av områden för friluftsliv
- Skydda, återställa eller nyskapa värdefulla naturmiljöer
- Skydda, återställa eller nyskapa livsmiljöer för skyddsvärda arter.

Nackareservatet, naturreservat i Nacka kommun

Nackareservatet i Nacka kommun, vann laga kraft 2007 efter beslut i Nacka kommun.

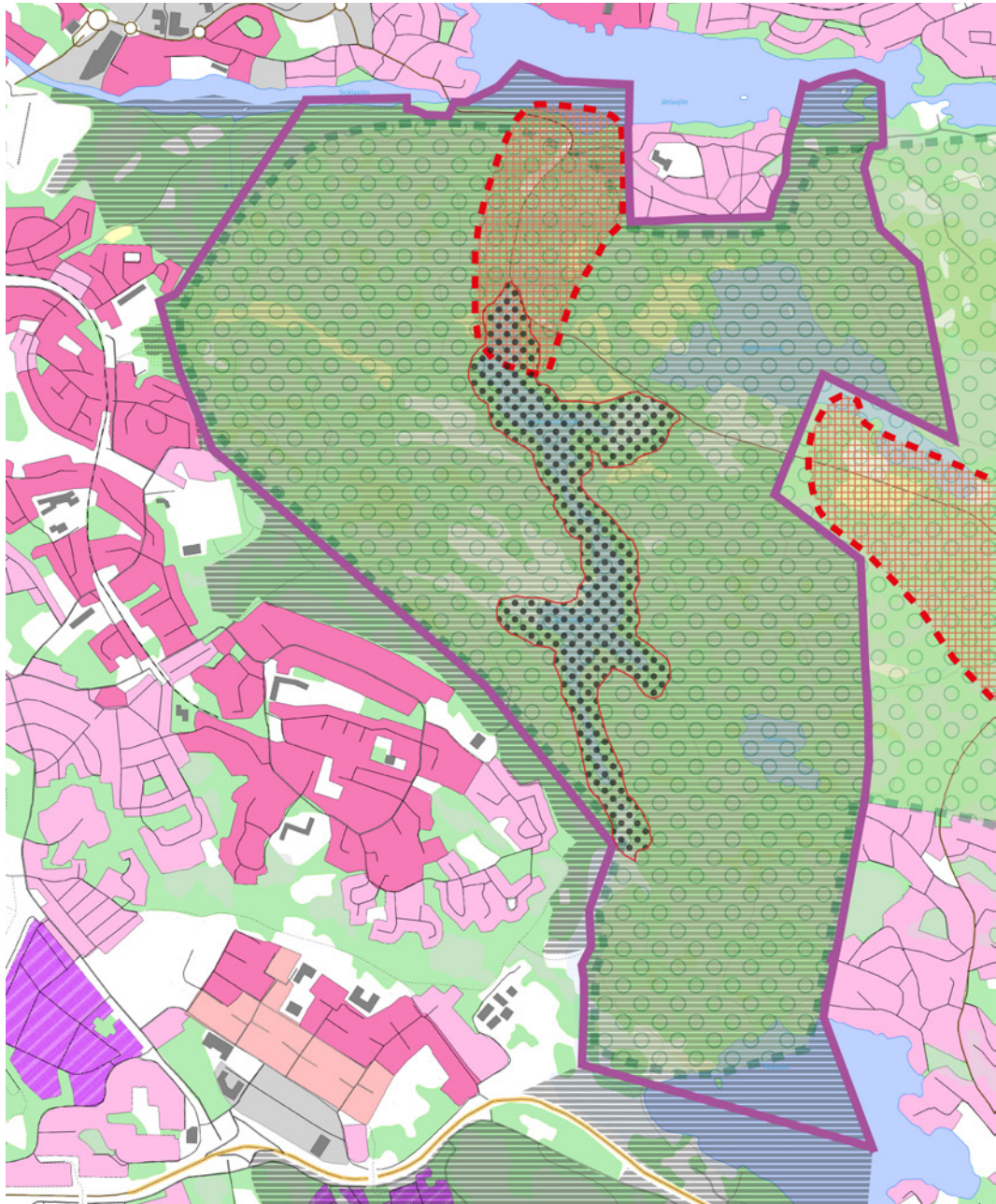
Naturreservatet beslutades enligt Miljöbalken 7 kap. 4§ (SFS 1998:808)

Motiv för Nackareservatet

Syftet med naturreservatet Nacka är att bevara ett stort sammanhängande frilufts- och naturområde – en värdekärna i den regionala grönstrukturen med omfattande möjligheter till rekreation intill en tätbefolkad del av Stockholmsregionen. Syftet är också att bevara områdets omväxlande topografi och dess rika variation av skogstyper, kärr, sjöar och kulturmark. Avsikten med reservatet är vidare att främja områdets mångsidiga friluftsutnyttjande, biologiska mångfald och kulturvärden.

Gamla kulturmarker med ekar är attraktiva miljöer både för människor och insekter.

Lagskydd Förklaringar

- Nackareservatet i Nacka
- Naturreservat
- Natura 2000 (Riksintresse)
- Riksintresse för kulturmiljö
- Riksintresse för friluftsliv

En gynnsam bevarandestatus skall upprätthållas för de arter och naturtyper som angivits för Natura 2000-området Söderbysjön, Dammtorpssjön enligt EU:s art och habitatdirektiv.

Syftet skall tryggas genom att:

- Området sköts med hänsyn till rekreations-, natur-, och kulturvärden
- Allmänhetens möjligheter till en mångfald av friluftaktiviteter och naturupplevelser gynnas
- Tillgängligheten för besökande förbättras
- Markanvändningen, anläggningar och verksamheter utformas utifrån reservatets syfte
- Skyddsvärda arter och naturtyper uppmärksammas i skötseln

Naturreservatsbildningen skall inte hindra dagens eller framtida sportaktiviteter eller andra aktiviteter som sker med hänsyn till rekreation, friluftsutnyttjande, biologisk mångfald och kulturvärden.

Reservatets syften och skötsel har utformats för att kunna fungera tillsammans med friluftaktiviteter, kulturmiljövård och naturvård i de områden i östra Stockholm som gränsar till reservatet.

Natura 2000

Natura 2000 är EU:s nätverk av värdefulla naturområden. Syftet är att värna om naturtyper och arter som EU-länderna har kommit överens om är av gemensamt intresse. Natura 2000-områden har ett särskilt starkt lagskydd; områdena är av riksintresse enligt 4 kap. Miljö Balken. I Nackareservatet i Nacka är Dammtorpssjön och Söderbysjön med sina stränder utpekade som Natura 2000-områden.

Nacka ström är Riksintresse för kulturmiljövård tack vare bruks- och kvarnverksamheten som har funnits här mellan 1500 och slutet av 1800 talet.

Riksintresse för Kulturmiljövård

Ur: Riksintressen Stockholm. Riksantikvarieämbetet 2009-09-09.

Nacka ström AB 53, Nacka socken. Motivering:

Tidig industriell miljö baserad på vattenkraften i Nacka ström, vilken speglar förutsättningarna för den äldsta industriella verksamheten i Stockholmsstrakten. Miljön visar på en mångsidig industriutveckling från Gustav Vasas tid till 1800-talet, som givit upphov till senare industrietableringar på andra platser.

Uttryck för riksintresset:

Nacka ström med forsande vatten, dammar och lämningar av produktionsanläggningar och ekonomibyggnader för olika slags tillverkning och från skilda tider. Den gamla vägsträckningen. Platsen för Nacka kapell från 1600-talet med kyrkogård och klockstapel.

Fornlämning

Fornlämningar skyddas enligt 2 kapitel i Kulturmiljölagen. De får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Biotopsskydd

I Miljöbalken finns ett biotopsskydd för stenmurar i jordbruksmark. Eventuellt gäller biotopsskydd för muren vid Stengärde. Skyddet är formulerat som att muren med åtminstone ena sida ska veta mot jordbruksmark. Med jordbruksmark nämns "åker, betesmark eller annan jordbruksmark." Muren vid Stengärde omgärdar ängs- och gräsmark som slås några gånger per säsong.

Stenmuren vid Stengärde. I Miljöbalken finns ett biotopsskydd för stenmurar i jordbruksmark.

3. Naturen idag

Nackareservatet är beläget i ett kuperat sprickdalslandskap, främst bestående av skogsmark. Här finns barrskogsdominerade bergknallar samt lägre partier som domineras av bland- och lövskog. I fuktigare sänkor och på marker som tidigare var åkrar växer granplanteringar.

I stort sett all mark är på ett eller annat sätt kulturpåverkad, även barrskogen som betades förut. Även de igenvuxna lövängarna där det idag växer ädellövträd och hassel bär tydliga spår av hävd. Dessa områden finns ofta topografiskt mellan ängen/åkern och barrskogen.

Naturvärdesinventering 2015

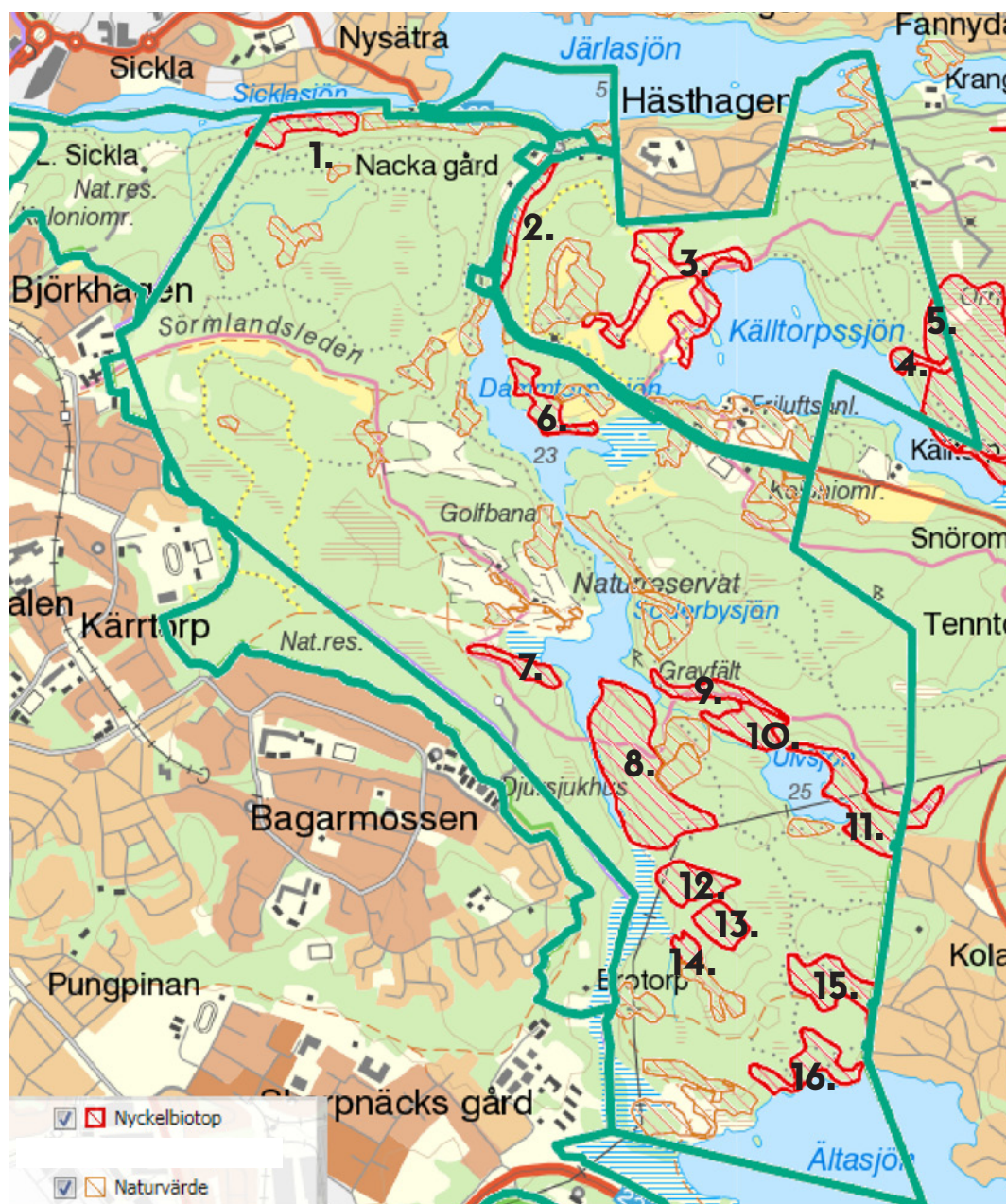
Fastighetskontoret i Stockholm har låtit utföra en naturvärdesinventering med skötselråd som var färdig våren 2015. Den kommer ligga till grund för den nya skötselplanen (2017) tillsammans med detta Vårdprogram för Nackareservatet i Nacka samt Programmet för friluftslivet.

Sjöar i Nackareservatet i Nacka

I Nackareservatet Nacka finns fem sjöar; Dammtorpssjön, Söderbysjön, Källtorpssjön, Ältasjön och Ulvsjön. Alla är mer eller mindre förbundna med varandra genom naturliga sprickdalar eller grävda kanaler, som till exempel mellan Ulvsjön och Söderbysjön. Sjöarna ingår i Sicklaåns sjösystem och rinner ut genom Nackabäcken till Järla sjö. Under historisk tid har sjöarna haft en avgörande betydelse för framställningen av vattenkraft till kvarnarna vid Nacka ström. De har även använts för fiske och bevattning av grödor. Under senare delen av 1900-talet har sjöarna fungerat som recipient för dag- och spillvatten.

Under historisk tid hade sjöarna betydelse för kvarnverksamheten vid Nacka ström. Nu är de en tillgång för friluftslivet.

Nyckelbiotoper i Nackareservatet i Nacka.

1. Bergsbrant	7. Ädellövskog	13. Ädellövträd
2. Bergsbrant	8. Barnnaturskog	14. Ädellövskog
3. Ädellövsskog	9. Bergbrant	15. Ädellövträd
4. Bergbrant	10. Ädellövskog	16. Lövskogslund
5. Brandfält	11. Lövskogslund	
6. Aspskog	12. Aspskog	

Kartan Skogsstyrelsen, Skogens pärlor visar Nyckelbiotoper och Naturvärden i Nackareservatet i Nacka. För mer information gå in på www.skogsstyrelsen.se/skogensparlor

4. Historik

Förhistorisk tid

Berget Nacken eller Nackaberget ligger väster om Nacka ström söder om Järla sjö. Namnet beskriver troligen formen på berget och var antagligen ett av landmärkena som man orienterade efter längs den gamla farleden mellan skärgården och Mälaren via Järlasjön, Sicklasjön och Hammarbysjö under förhistorisk tid.

Området där Nackareservatet ligger utgörs av en sönderbruten kuperad terräng med bergshöjder som ligger över 50 meter över havet. De bör ha brutit vattenytan för omkring 8000 år sedan och bildat öar i ett skärgårdslandskap. Fynd av kvartsavslag visar att detta landskap utnyttjades under stenåldern för säljakt och fiske. Under yngre delen av stenåldern (cirka 4500 - 1500 f Kr) började man bruka jorden och hålla tamboskap, vilket sedan dess påverkat landskapet. Djuren betade i skogen och lövträd samt gräs blev till vinterfoder. Jordbruket var ett enkelt svedjejordbruk. Senare började man använda gödsel från åkrarna för att öka avkastningen på åkrarna.

I Nackareservatet har terrängens småbrutenhet och stora andel hällmarkstallskog lett till att åkerytorna alltid varit små och betande boskap i skogarna varit av minst lika stor betydelse som åkerbruket. De få och till ytan små gårdarna som funnits i området talar för detta.

Söder om Källtorpssjön, som då var en havsvik, finns en koncentration av ensamliggande gravar, stenrösen, sannolikt från bronsåldern eller äldre järnåldern (1500 f Kr- 500 e Kr). Vid sjön finns också boplatslämningar som kan vara från denna period.

I närheten av Kvarnhagen, vid Söderbysjöns östra strand, finns ett gravfält som vittnar om bebyggelse från yngre järnålder 500 e Kr- 1050 e Kr. Under järnåldern begravdes de döda vid boplatserna, varför gravfält kan indikera bebyggelse. Gravfältet består av fyra högar och åtta runda stensättningar. Gravarna avtecknar sig som kullar i tallskogen.

Gårdsgravfältet från yngre järnåldern 500 e Kr - 1050 e Kr vid Kvarnhagen. RAÄ 89:1.

I juni 1960 hittades en stockbåt i den sydöstra stranden av Söderbysjön, cirka 300 meter från gårdsgravfältet. Den kunde dateras till vikingatid, år 970 e Kr (+/- 80 år). Stockbåten kan ha härstammat från gården vid Kvarnhagen men likaväl kommit från någon annanstans eftersom den gamla farleden mellan skärgården och Mälaren inte gick långt härifrån. Stockbåtar hade stor betydelse för transporter på inre vattenvägar som sjöar och åar.

Kapellet vid Nacka ström

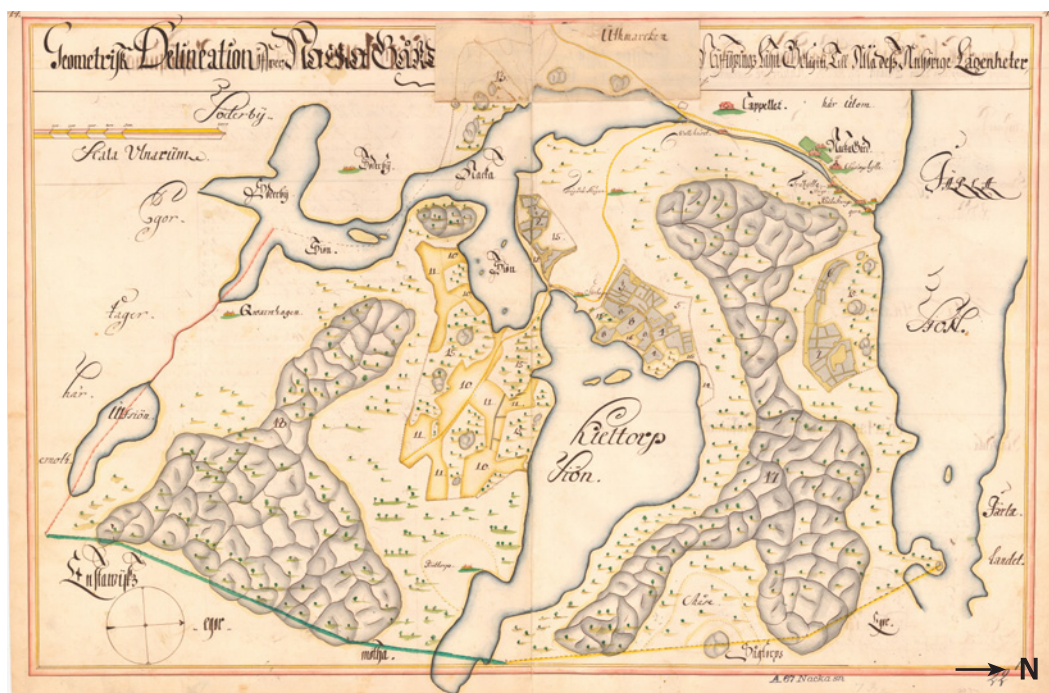
Kapellet vid Nacka ström ska ha byggts 1642. Vid slutet av 1600-talet var det första kapellet förfallet och en ny byggnad uppfördes. Nacka hade vid denna tid en präst som hette Olus Fröselius som initierade kyrkobygget. Han fick 1000 riksdaler av Reenstierna på bruket vilket inte räckte långt. Fröselius fick då tillstånd av kungen att tigga ihop pengar till kyrkogbygget. År 1697 var kyrkan färdig. Den stod kvar till 1902 då den såldes med sina inventarier.

Nacka ström och bruk 1550 - 1700-talet

Nackabäcken som går mellan Dammtorpssjön och Järla sjö sänker sig 18 meter i en rad forsar och fall. Här lät Gustav Vasa bygga en hammarsmedja omkring 1557. I smedjan framställdes bland annat fönstergaller, fångkedjor, ljusstakar och olika sorters spik, främst för kronans räkning. Råvaran utgjordes av osmundjärn från Bergslagen. Det finns belägg för att det redan tidigare har funnits bebyggelse på platsen.

I slutet av 1500-talet började man tillverka krut vid Nacka ström, vilket behövdes till de många krigen. Det verkar som om landets kruttillverkning främst var förlagd hit fram till 1625 då ett mässingsbruk anlades. Senare kom kruttillverkningen att ske även i andra delar av landet. 1653 bodde 121 mantalskrivna personer vid Nacka ström.

Gustav II Adolf var mycket angelägen om att få mässingstillverkning i riket och gav därför tillstånd åt ett holländskt bolag att lägga ner de gamla kvarnarna vid Nacka ström som då bestod av järn-, krut-, såg- och kopparkvarnar. Det nya bruket skulle köpa koppar från Falun

Geometrisk Delineation Öfver Nacka gård uthi Bränkiörka Socken Swartlösa Härad Södermanland...hågen Beläget Till Alla dess Anhörige Lågenheter. 1699. Nacka gård ligger uppe till höger på kartan. Vid denna tid tillhörde Söderby grannfastigheten. Man känner igen namn som Kvarnhagen och Kieltorps sjön. Norr är rakt till höger i bilden.

och importera zink tullfritt för att tillverka mässing. Mässingsbruket var igång i nästan 100 år och lades ner år 1724.

En rad andra kvarnar har även funnits längs ån. Mjølkkvarnar fanns redan på 1500-talet, kanske redan innan hammarsmedjan anlades. I perioder fanns tre mjølkkvarnar som kallades Övre kvarn, Mellankvarn och Nedre kvarn. Mjølkkvarnarna malde en stor del av stockholmsbagarnas mjöl ända till slutet av 1800-talet.

År 1694 fanns två valkkvarnar i Nacka ström. Ägaren till Nacka gård under 1690-talet, Hans Westman, drev färgeri och väveri vid Barnängen på Södermalm och man tror att han använde den ena valkkvarnen. Den andra kan ha använts av Jakob Gavelius-Lagerstedt en av grundarna till de mer betydande väverierna på Barnängen. Vid valkningen filtades tyget så att det blev grövre och starkare.

1723 blev greve Carl Leijonstedt ägare till Nacka gård och bruk. Bruket var då i ett nedgången skick. Försäljningen innebar att den 200-år långa bruksverksamheten vid Nacka ström lades ned. Leijonstedt bosatte sig troligtvis på Nacka gård först 1750.

Under 1730-talet verkar Nacka jordbruk ha legat i sambruk med Skarpnäcks gård, åtminstone delades drängarna mellan de olika ägorna. Jordbruket på Nacka gård var magert, vilket inte var så konstigt med tanke på de små åkerlapparna vid Söderby, Kvarnhagen, Dammtorp och Hästhagen som ingick i ägorna. Av jordbruket kunde inte Carl Leijonstedt ha förväntat sig några större inkomster. Den huvudsakliga inkomstkällan kom troligen från kvarnarna och i synnerhet klädesvalkningen i form av arrenden från fabrikörerna. Flera nya klädesvalkar uppfördes och 1757 drevs fem klädesvalkar vid Nacka ström, ett pappersbruk samt två mjølkkvarnar. Vid denna tid var det full aktivitet och slammer från vattenhjul och stampar som drevs från vattenhjulen och användes för att bearbeta tyger. För att hålla igång alla 10 vattenhjul behövdes ett stort vattenflöde.

I slutet av 1750-talet anlades ett mindre pappersbruk vid Nacka ström där man tillverkade linnelump. Pappersbruket lades ner 1768 och byggdes om till mjølkkvarnen, som kom att

Kvarndammen vid Nacka ström i början av 1890-talet. Närmast i bild syns tvättstugan och till vänster om den Rättarens stuga. Ur Nackaboken 2008. Dieselverkstadens bibliotek, Nacka.

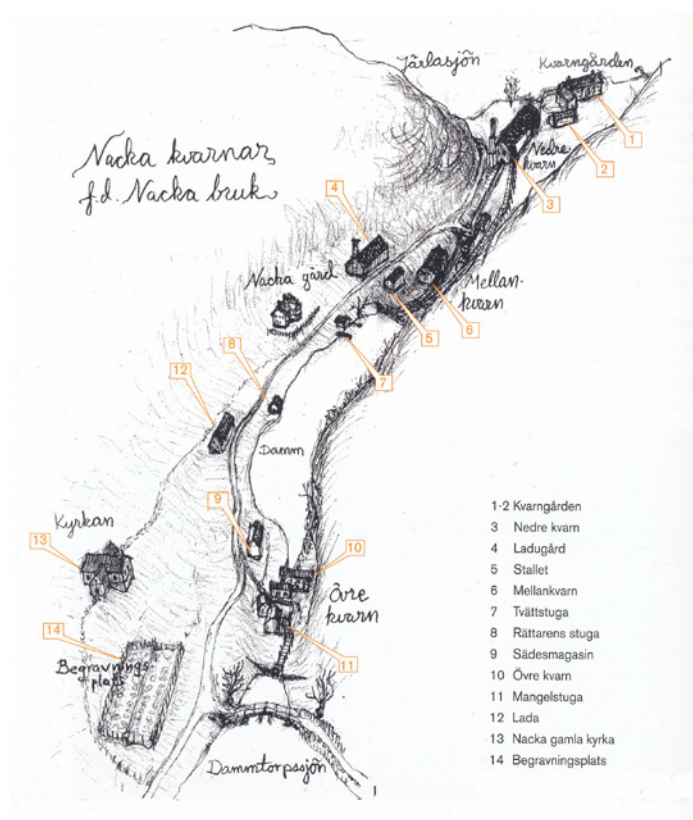

kallas Övre kvarn.

Av den gamla bruksmiljön finns endast byggnaden Nedre kvarn (nuvarande Snickeriet) kvar liksom de stensatta kvarnrännorna utmed bäcken samt kvarndammen med kvarnlucka.

Verksamheterna vid Nacka ström har haft stor betydelse för utvecklingen i Nacka och Nackas kommunvapen består av ett kvarnhjul. De gamla industrierna är orsaken till att området idag utgör riksintresse för kulturmiljövården.

Illustrativ bild över Nacka gård med de olika byggnaderna. Nacka lokalhistoriska arkiv. Dieselvekstadens bibliotek, Nacka.

Vattenledning till Nacka ström

Vattnet var en viktig resurs vid Nacka gård och orsaken till platsens långa historia. Det bedrevs jordbruk och skogen gav bränsle och kol men det var kvarnverksamheten som var den huvudsakliga inkomstkällan.

1752 gjordes en omfattande strömrrensning som bekostades av klädesfabrikanterna på Barnängen, för att valkarna skulle få tillförsel av vatten hela året. Hela den stora markägan nyttjades från 1750-talet till slutet av 1800-talet för att öka vattenflödet till Nacka ström.

Från högt belägna mossar och myrar i närområdet grävdes kanaler och fördämningar för att styra om vattnet till de sjöar som försåg Nacka ström med vatten. Ett dike, som på sina ställen var omkring 2,4 meter djupt och 214 meter långt grävdes från Hästhagsmossen ner till Källtorpsjön. Ytterligare en grav grävdes och sprängdes genom mossen vid torpet Snörom

till det naturliga stupet vid Källtorpssjöns sydöstra kant.

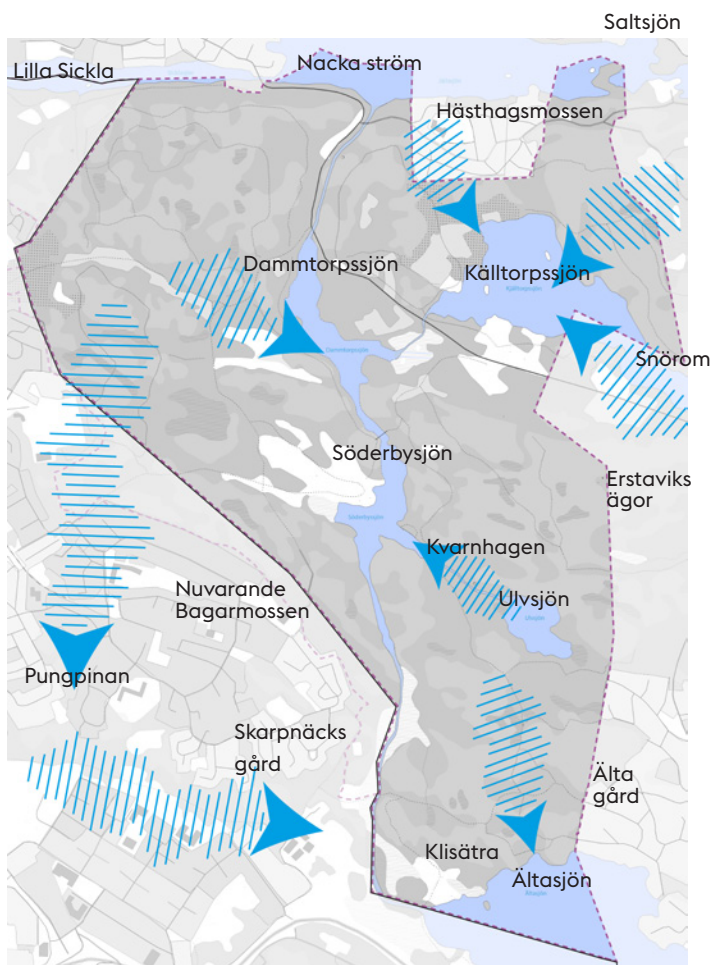
Källtorpssjöns vatten hade fram till denna tid inte kommit Nacka ström och kvarnarna till nytta. Vatten hade till och med runnit in i Källtorpssjön vid vår och höst eftersom de två sjöarna låg på samma nivå. Nu byggde man en fördämning för att kunna släppa på vatten vid de två torra månaderna augusti och september.

En annan kanal grävdes mellan Söderbysjön och Ulvsjön, se kapitlet om Kvarnhagen.

I de södra delarna av Nacka ägor grävdes ett dike från "Långkiärret" till Älta sjön.

Ett tilllopp kom från sydväst, via Ältsjön. Det rann ut vid Skarpnäcks gård, som också ägdes av bröderna Leijonstedt, och gick genom den långa ängen från krogen Pungpinan, (vid nuvarande Gamla Tyresövägen.) Graven byggdes för att vattnet inte skulle rinna via Flatensjön, till kvarnarna vid Vättinge (nuvarande Nyfors) och Uddby i Tyresö. Ovanför Pungpinan bredde en stor mosse ut sig på 1750-talet som gick norrut, hela vägen över Bagarmossen, Björkhagen till Johanneshov och Lilla Sickla. Ett utlopp från mossen fanns även vid Dammtorp intill Dammtorpssjön. Vid Lilla Sickla, i Nackareservatet i Stockholm, leddes en del vatten från mossen i Sickla Kvarnbäck till en kvarn. Kvarnbäcken finns kvar idag.

Carl Leijonstedt sålde sin del av Skarpnäck 1761. Han fick dock i ett servitut tillåtelse att även

Schematisk karta över kanalerna och diken som ökade vattenståndet i Nacka sjösystem. Flertalet av kanalerna och diken är inte redovisade på de historiska kartorna från 1723, 1871 eller 1902 och det är därför oklart var de exakt låg.

i fortsättningen leda vatten över Skarpnäcks ägor ner till Ältasjön. År 1800 gavs dispens från servitutet under 22 år för att istället leda vattnet mot Flatensjön och vidare mot Uddby kvarnar i Tyresö. Denna dispens ansågs olaglig och brukspatronen Björkman dåvarande ägare till Nacka gård anmälde tilltaget hos landshövdingen som därefter stoppade dispensen. Fram till 1860-talet verkar vattnet ha letts till Ältasjön utan tvistemål.

Även med grannen på Erstavik förekom tvister om vattenledningen. 1854 anmälades ett intrång från Erstavik gällande vattnet som leddes till Källtorpssjön från Hästhagsmossen. Utan Nackas ägare Björkmans vetskap hade man låtit gräva en grav ovanför sjön där vattnet skulle ledas österut till Sandasjön för att driva en sågkvarn. 1857 fastställde hovrätten att Erstaviks ägare skulle låta leda tillbaka vattnet till Källtorpssjön.

Allt vatten som Nacka kvarnar kunde få var viktigt. Trots strömmrensningar och omledning av vattnet räckte det inte till att driva de tre klädesvalkarna och de tre mjölkkvarnarna som fanns vid denna tid. Vid en besiktning 1792, i samband med en skattläggning fastslogs att verksamheten endast kunde drivas halva året.

Nacka gård vid slutet av 1800-talet till 1900

Mellan 1864 och 1870 var ägaren till Skarpnäcks gård och Klisätra åter i tvist med Nackas ägare Björkman om vattenståndet i Damtorpssjön. Ängsmarkerna vid Skarpnäcks gård svämmade över på grund av fördämningarna i sjön vilket medförde att skördarna minskade. Tillslut blev Björkman dömd att sänka vattenståndet i sjöarna. De minskade skatteintäkterna samt det faktum att Nacka kvarnar med tiden hade blivit omoderna gjorde att egendomens värde sjönk. Neumuller köpte Nacka gård 1888.

Sonen Otto Emil Neumuller köpte Hästhagen år 1902 och lät bygga ett ståtligt hem med utsikt över Järle sjö. Huset finns kvar än idag.

Stockholm stad köpte Skarpnäcks gård 1902.

1939 köptes hela egendomen Nacka gård av Stockholm stad. Jordbruket lades ned,

Till höger i bilden ses en trolig rest av en vattenkanal som grävdes vid torpet Snörom till Källtorpssjön.

djurhållningen avskaffades och verksamheten blev ett renodlat skogsbruk. Under 1930-talet fick Ältavägen sin nuvarande placering.

Hellasgården

Hellasgårdens friluftsverksamhet har anor från 1898-99 då kyrkoherden Ernst Klefbeck kom som en ung pastorsadjunkt till Katarina församling på Södermalm. Han tog med sig sina konfirmander och andra unga pojkar till Källtorpssjön för friluftsliv och enklare sportövningar. Föreningen kallades först Pastorns gossar och sedan Sim- och Idrottsklubben Hellas. Man cyklade till Källtorpssjön och vistades på udden mittemot nuvarande bastun. Markägaren var vid denna tidpunkt Otto Emil Neumuller som upplät sin mark till pojkarna. 1910 hade Ernst Klefbeck planer på att bygga en klubbstuga till Hellas. 1937 kontaktades den dåvarande ägaren till Nacka gård, bryggaren C G Piehl. Hellas föreslog att de skulle få köpa den gamla husgrunden vid Söderbysjön för att bygga en ny gård/byggnad. Man fick till svar att man inte ville sälja "hjärtat i sin kropp" som Söderby tydligt utgjorde i den gamla markägan.

Efter att hyrt Gula kvarnvillan nära Nacka gård fick sim- och orienteringsklubben Hellas hyra 3500 kvadratmeter vid Källtorpssjön år 1942 av Fastighetsbolaget Nacka. Redan samma år kunde den första bastubyggnaden tas i bruk. Hellasgården med sin synliga liggtimmerstomme är upptagen i Nacka kulturmiljöprogram som uttryck för det nationalromantiska stilideal som vid denna tid förekom inom sportstuge- och friluftsrörelsen. Även Hammarby IF hyrde mark av Fastighetsbolaget Nacka för att uppföra en friluftsgård vid Söderby.

Skiftesreformer

För att effektivisera jordbruket i Sverige och öka avkastningen beslutade man att genomföra skiftesreformer under 1700- och 1800-talet. Storskifte påbörjades 1749 och innebar att varje bonde fick ett mindre antal men mer sammanhängande tegar. Tidigare kunde odlingsmarken vara utspridd på flera olika ställen och var vanligtvis långsmala till formen vilket innebar ett ineffektivt markutnyttjande. För att påskynda genomförandet av reformen beslöts om enskifte 1807 som innebar ännu färre och större åkertegar.

Då reformerna inte fick ett önskat resultat beslutade man om laga skifte 1827 och det var den reform som innebar de största förändringarna. Varje gård fick all sin mark samlad på ett ställe och man blev mindre beroende av varandra när odlingsmarken blev större. Tidigare var man tvungen att samordna arbetena eftersom tegarna var så smala. Byarna splittrades då gårdsbyggnaderna flyttades ut till sina respektive ägor och den täta bystrukturen upphörde. Vissa delar av Sverige skiftades aldrig, till exempel Dalarna. Fram till början av 1800-talet var markerna indelade i hägnad inägomark som bestod av åker och äng och utmarken som var en gemensam betesmark.

I Nackareservatet ingick de flesta torpen i Nacka gårds ägor varför det inte fanns någon ursprunglig bystruktur som splittrades i samband med genomförandet av laga skifte. Vid en jämförelse mellan kartorna från 1871 och 1902 ser man att storleken på tegarna hade ökat på den yngre kartan.

Övre kvarn omkring 1890. Byggnaderna är rivna idag. I byggnaden med brutet tak till höger bodde kyrkvaktmästaren. ur Nackaboken 2008. Dieselverkstadens bibliotek, Nacka.

Markanvändning

Det historiska jordbruket och markanvändningen byggde på ängsbruk. Det var den huvudsakliga förutsättningen för mat- och foderproduktionen i Sverige från järnåldern fram till omkring 1700-talet slut.

Ängsbruket innebar att boskapen betade och gödslade markerna. Gödslet användes sedan som näringstillförsel på åkrarna vilket ökade skördarna. Marken var indelad i inägor och utmarker som avgränsades från varandra med en gärdesgård eller stenmur för att hålla djuren ute. Inom inägorna låg all åker- och ängsmark. Ängsmarken var indelad i gräsäng samt löväng. För att få vinterfoder till djuren skördade man hö och lövmassor från lövängarna. Gräset slogs med lie.

Lövtäkten var en viktig del av ängsbruket. På de tidiga kartorna över Nacka gård är det betydligt mer ängsmark än åkermark inom inägorna. Vartefter jordbruksmetoderna förbättrades ökade åkermarken.

För att hindra djuren från att beta säd, gräs och löv på inägorna lät man djuren beta i utmarken tills man skördat. Utmarken som ofta var lågproduktiv och stenig skogsmark gränsades mot inägorna av gärdesgårdar eller stenmurar. På utmarken gynnades barrträden eftersom djuren betade lövträden. När man skördat alla grödor kunde boskapen få beta inom inägorna.

Insamlingen av lövfoder pågick i skärgården ända fram till 1940-talet.

För lövtäkt var hassel och ädellövträd mest lämpliga. Det bästa lövträdet var asken eftersom det var lätt att bryta av grenar och för att det gav bra foder. Det kan ha varit därför som Asken Yggdrasil hade en framträdande roll i den gamla asatron.

Eken har en egen historia. Under 1500-1600-talet hade eken stor betydelse som skeppsvirke till flottan och kronan ville därför säkra tillgången på ekvirke. Alla ekar som växte på böndernas mark tillhörde kronan och bönderna fick inte fälla ekar. De orsakade en del olägenheter genom att de skulle skyddas från djurens bete, de skuggade böndernas grödor och ekbladen var svårnedbrytbara. Man var tvungen att kratta bort ekbladen. Det var dyra böter på att avsiktligt ta bort ekskott. Det finns många ekar, en del riktigt gamla i Nackareservatet.

Åkern odlades. Ängen och lövängen slåttades först och betades efter skörden. Hagar betades. Efter 1700-talet slut inträdde en period av folkökning och gradvis utdikning av marken vilket medförde att systemet inte längre kunna hålla sin produktion. Ängarnas avkastning sjönk katastrofalt vilket ledde till långvarig svält i landet.

Nackareservatets småskurna och kuperade terräng har begränsat åkeryornas storlek. Slätter och skogsbete var troligen mycket viktigt för området människor. I den lägre belägna terrängen finns ett antal öppna eller igenväxta gamla åkerytor med anor från 1700-talet eller tidigare.

Kring i stort sett alla gamla boplatser och öppna marker finns spår av ett tidigare ängsbruk (ängsslätter eller lövtäkt) eller bete i Nackareservatet. De korresponderar i stor utsträckning med de områden som var markerade som inägomark 1723. De kulturpåverkade markerna förekommer i form av ädellövskog och täta hassellundar ofta som en smal bård i slänterna kring den öppna marken eller som större sammanhängande områdena. När marken hävdades som löväng var områdena betydligt öppnare. På vissa ställen står stora bredkroniga ekar som vittnar om att det varit öppen mark tidigare. På ett fåtal ställen växer lind, en del av de är gamla och bär spår av hamling (i backen på östra sidan av Nacka ström).

I områden, som har varit betade och därmed öppnare tidigare, kan man hitta enar mitt inne

i skogen. Ett annat tecken på att marken har hävadats som slåtter- och löväng är att det fortfarande finns bredbladiga gräs samt vissa örter.

Dagens markanvändning i Nackareservatet

Sedan 1939 då Stockholm stad köpte marken av Fastighetsbolaget Nacka har den huvudsakliga markanvändning varit inriktad på friluftaktiviteter och naturvistelse. Man har bedrivit kommersiellt skogsbruk under 1900-talet. Under 1940-talet och fram till 1980-talet planterades gran i området, främst på mindre områden som varit åkermark samt på platser som varit lövträdsdominerade. Större sammanhängande ytor har undantagits från granplantering med hänsyn till friluftslivet. Den nuvarande skogsbruksplanen är FSC märkt (Forest Stewardship Council) som innebär att man tar större naturvårdshänsyn än vid konventionellt skogsbruk.

Det bedrivs inget jordbruk i Nackareservatet i Nacka idag. Flera av de öppna markerna hålls öppna genom slåtter samt genom fårbete. Stora öppna ytor används dessutom för bland annat golfbanor, tennisbanor, parkeringsplatser, strandbad och utegym.

5. Delområden

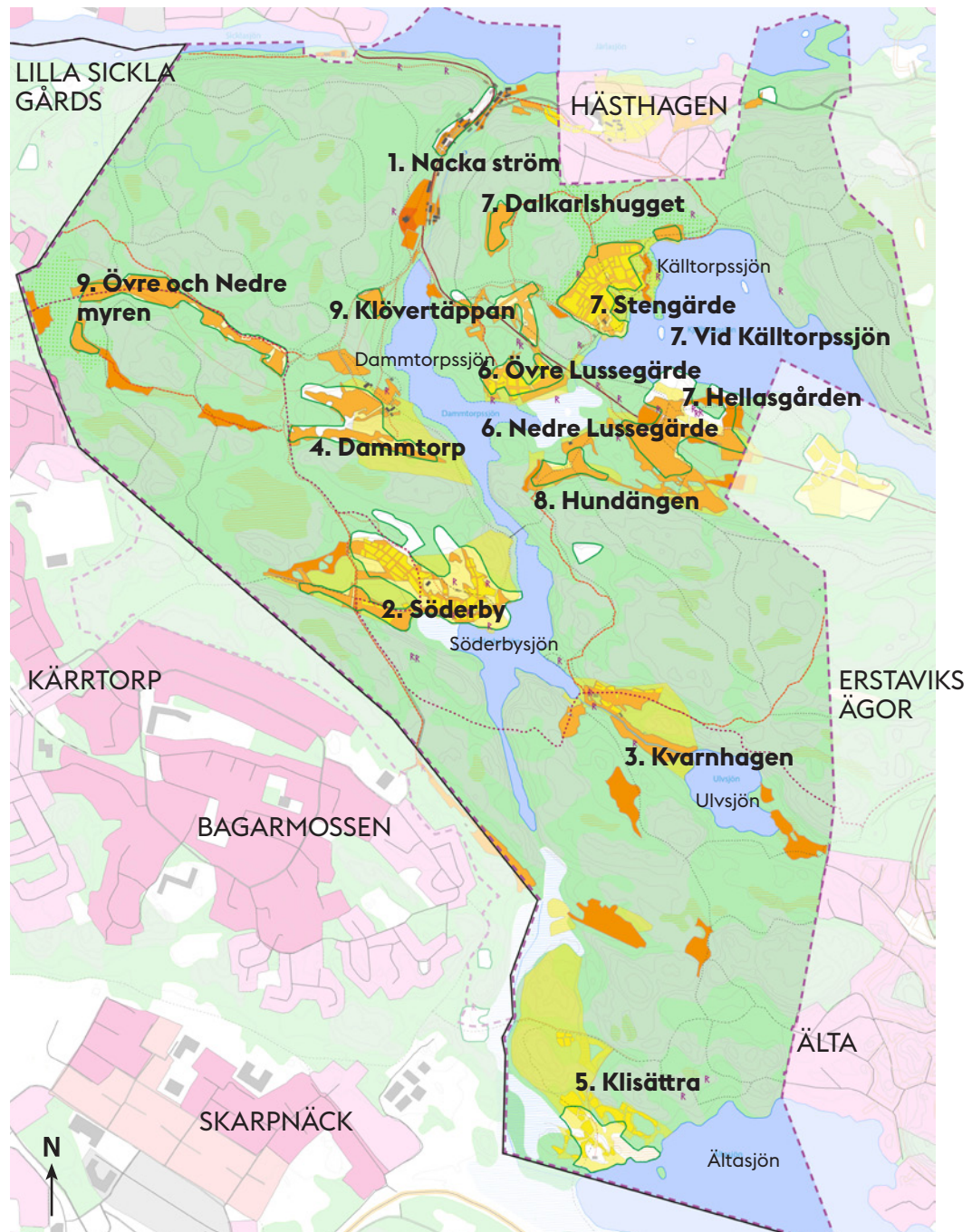
Delområdena är valda utifrån de områden som tidigare var inägomark eller odlad mark på kartorna från 1723, 1871 eller 1902.

Förutom vid Nacka gård har det funnits bebyggelse, torp eller mindre gårdar vid Söderby, Kvarnhagen, Dammtorp och Klisätra. Mindre torp eller lador har funnits vid Hundängen och Stengärde. Övriga delområden har saknat bebyggelse.

Skogs- och hållmarksområden var också kulturpåverkade förutom bete och skogsbruk sprängde man långa kanaler från högt belägna kärr och myrar ner till sjösystemet som berörde Nacka ström.

Delområden:

1. Nacka ström
2. Söderby
3. Kvarnhagen
4. Dammtorp
5. Klisätra
6. Övre och Nedre Lussegärde
7. Vid Källtorpssjön med Hellasgården, Stengärde och Dalkarlshugget.
8. Hundängen
9. Övre och Nedre Myren, Klövertäppan

Översikt över de inventerade delområdena.

- Fastighetsgräns
- - - - - Nackareservatet

1. NACKA STRÖM

1. Nacka ström

Historik

Se sida 16.

Nuläge

Nacka ström utgör Riksintresse för kulturmiljövården. För riksintressets utbredning se kartan på sida 11.

Nackaån ligger i en dalgång mellan två höjdryggar. Området är idag starkt påverkat av Ältavägen vilket försvårar förståelsen för platsens historia.

Tillgängligheten till bäcken och dess omgivningar är mycket begränsad. Dels beroende på Ältavägens bredd och dess vägräcke. Den nuvarande vägen ligger högre i landskapet än den ursprungligen gjorde vilket gör att flera äldre byggnader får en underordnad roll och blir svåra att nå.

Höjdskillnaden längs ån är cirka 18 meter. En relativt ny träspång leder över det första fallet som ligger nära Dammtorpssjön.

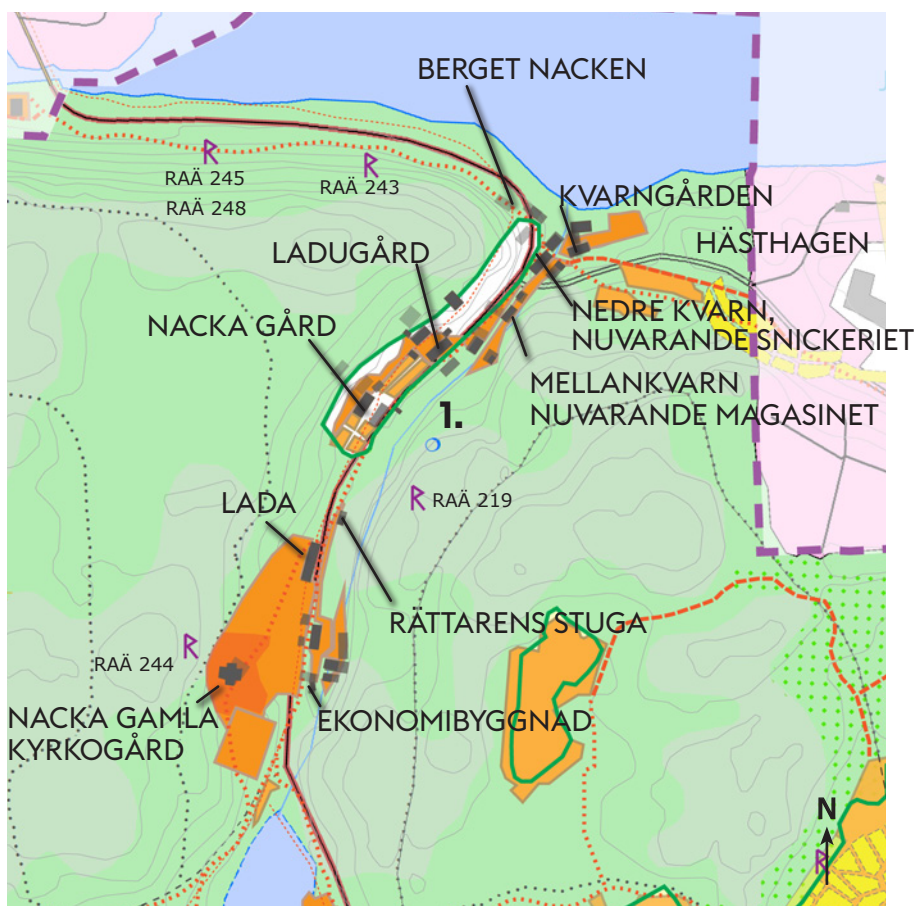
Bäckens omgivning är igenvuxen. Det saknas möjligheter att promenera längs dammen och dess närområde.

Nackaån och Magasinet i bakgrunden 1882. På höger sida skimtar den gamla landsvägen. Bilden är tagen i riktning mot söder. Ur Nackaboken 2008. Dieselvekstadsens bibliotek, Nacka.

1. NACKA STRÖM

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Nacka ström.

Teckenförklaring

	Nackareservatet		1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark
	Bebyggelse 1723		Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet
	Bebyggelse 1871		Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet
	Bebyggelse 1902		Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet
	Väg 1723		Lövskog
	Väg 1871		Blandskog
	Väg 1902		Barrskog
	Elljusspår 2014		Vatten
	GC-väg 2014		Öppen mark 2014
	Stig 2014		
	Allmän bilväg 2014		
	Fornminnen		

1. NACKA STRÖM

Rester av kulturlandskapet

Idag ligger ett antal äldre byggnader längs en sträcka på omkring 700 meter längs Ältavägen. De som finns kvar är Rättarens stuga, Nacka gård, Nacka gårds ladugård (på platsen för gamla Mässingsbruket), Mellankvarn, Kvarngården och Nedre kvarn. Det finns spår av äldre anläggningar i form av vattenrännor, dammanläggningar och grundmurar.

Här finns även flera fornlämningar:

RAÄ 219. Galgbacke, plats med tradition. Enligt muntlig tradition har det funnits en avrättningsplats vid en stor flat yta med en svag svacka i mitten. Platsen är suggestiv med brant stup mot Nacka ström i väster. Det finns inga säkra historiska eller arkeologiska belägg för att en avrättningsplats funnits på platsen.

RAÄ. 244. Husgrund 5 x 4 meter, historisk tid. Möjligen är det grunden efter klockstapeln tillhörande Nacka gamla kapell.

RAÄ 248 Färdväg. Vägbank som är 70 meter lång och 3 meter bred från 1600-talet som användes för transporter till Nacka bruk.

Övrig lämning:

RAÄ 243. Ristning i berghäll från sekelskiftet 1800/1900-talet med inskriptionen SAS (Stockholms arbetares sångförening) samt en lyra ovanför.

RAÄ. 245. Plats med tradition. Stor sten, bakom vilken fästningsfången Lars Molin, alias Lasse Maja gömde sig när han var på flykt. Stenen kallas "Lasse Majas sten" enligt hembygdsföreningen.

Plats 1. Hamlad lind

Öster om Mellankvarn, i den branta backen växer en stor gammal och tidigare hamlad lind. Den har tidigare vuxit i en öppnare omgivning.

Åtgärder på kort sikt

- Vegetationen öppnas upp genom att träd och buskar kring linden röjs.

Ältavägen går mellan Nacka gård och Nackaån. Ältavägen skär igenom den gamla bruksmiljön.

1. NACKA STRÖM

Utsnitt Nacka ström, ur Lars Kietzlinghs karta 1723.

Utsnitt Nacka ström, ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt Nacka ström, ur Thure Esséns karta 1902.

1. NACKA STRÖM

Ägoförhållanden

Ältavägen, kyrkogården och några av bostäderna ingår inte i reservatet och förvaltas därför inte av Stockholms Fastighetskontor.

Plats 1. En gammal hamlad lind står fortfarande kvar i den igenvuxna backen.

1. NACKA STRÖM

Bebyggelsehistorisk inventering Nacka ström

Under 2015 genomfördes en bebyggelsehistorisk inventering av Stockholms stadsmuseum vid Nacka ström. Inventeringen ger en beskrivning av Nacka gårds historiska utveckling i stort samt en detaljerad inventering och värdebeskrivning av tre äldre byggnader, som ägs av Stockholm stad; Snickeriet, Magasinet och Rättarstugan.

De tre byggnaderna uppfördes under 1800-talet som kvarnar och rättarbostad och ingår som några av få äldre kvarvarande byggnader efter den äldre industriverksamheten och lantbruket vid Nacka gård. I dagsläget används Magasinet, Rättarstugan som magasin. Snickeriet används sedan 1940-talet som snickeri.

Historik

Snickeriet – tidigare Nedre kvarn

Nedre kvarn eller Snickeriet som det kallas idag uppfördes 1872 av Nacka gårds dåvarande ägare Johan Fredrik Björkman som en sista satsning vid Nacka Ström för att trygga kvarndriften även vid vattenbrist under torra år. Trots investeringen blev kvarnanläggningen snabbt omodern och konkurrerades ut av de stora ångkvarnarna vid Stockholms inlopp. I kvarnbyggnaden installerades så småningom en såg. Sågmaskineriet flyttades 1919 till Söderbysjön.

Magasinet-tidigare Mellankvarn

Magasinet eller Mellankvarn uppfördes under tidigt 1800-tal då det användes som kvarn. Öppningen för kvarnhjulet finns kvar i byggnadens sockel liksom inlastningsluckor på gavlarna för foder som vittnar om den tidigare användning som magasin. Magasinets nuvarande utseende och volym hänför sig framför allt till ombyggnaden till Nacka gårds stall och vagnshus under 1870-talet. Byggnaden representerar den stil som präglade jordbruksbyggnader under 1800-talets senare hälft den så kallade schweizerstilen genom omsorgsfullt kontursågade snickeriet.

Rättarstugan

Rättarstugans utformning med knuttimrade och panelade fasader är tidstypiska för landsbygdens bebyggelse under 1700-talet och 1800-talet. Byggnaden har stor betydelse av miljön omkring Nacka ström. Stugan i sin ursprungliga form representerar parstugan, en traditionell byggnadstyp och den vanligaste hustypen hos bönderna i länet ända in på 1800-talet. Funktionen som rättarbostad ger en bild av bostadsförhållandena för rättare vid Nacka gård under 1800-talet.

1. NACKA STRÖM

Författningsskydd

Byggnaderna omfattas av Plan- och bygglagens generella krav på varsamhet och förbud mot förvanskning vid ändringar. Enligt Plan- och bygglagen (PBL) 8:e kap. 13, 14 och 17 §§ får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadens kulturhistoriska värden samt utföras så att de särskilda värdena bevaras, ändringar ska utföras varsamt och med hänsyn till byggnadens karaktärsdrag samt med tillvaratagande av byggnadens kulturhistoriska värden. För blåmarkerade/grönmarkerade fastigheter enligt Stadsmuseets klassificering kan PBL 8:e kap. 13, 14 och 17 §§ tillämpas. Prövning enligt PBL görs i en bygglovprocess av stadsbyggnadskontoret/stadsbyggnadsnämnden.

Nacka kommuns kulturmiljöprogram

De tre byggnaderna ingår i Nacka kommuns Kulturmiljöprogram under kapitlet Industrimiljöer; Nacka ström. Programmets rekommendationer ger stöd vid tolkningen av plan- och bygglagens bestämmelser inom fysisk planering och bygglov. Programmet ska även fungera som ett självständigt kunskapsunderlag. I kulturmiljöprogrammet utgör byggnaderna vid Nacka ström ett lokalt intresse för kulturmiljövården. Följande förhållningssätt presenteras i kulturmiljöprogrammet.

Här följer ett sammanfattning av kulturmiljöprogrammet i aktuella delar.

Möjligheten att avläsa Nackaåns historiska funktion bevaras och utvecklas:

Spår från äldre anläggningar i form av grundmurar, vattenrännor, och dammanläggningar längs med Nackaån bevaras. Ett underhåll av naturstensmurar och uppröjning av sly längs med stenskodda åkanter eftersträvas.

Ett bevarande av samtliga byggnader eftersträvas:

Den äldsta bebyggelsen utgörs av en före detta kvarngård från 1780-talet, placerad vid nedre kvarnfallet. Övrig bebyggelse speglar framför allt det senare 1800-talet och utgörs av Nacka gårds huvudbyggnad (1874), en vitputsad före detta kvarn (1873), arrendators- och rättarbostad samt några ekonomibyggnader. Bostadshuset Loogården från 1924 uttrycker inte dirket bruks- och gårdshistorien, men har en tidstypisk arkitektur som speglar de förändringar som skedde under mellankrigstiden. Ett bevarande av samtliga byggnader på ursprunglig plats eftersträvas.

Snickeriet-Nedre kvarn

Magasinet-Mellankvarn

1. NACKA STRÖM

Riksintresse för kulturmiljövård

Se sida 11-13.

Kulturhistoriskt värde

Här följer en sammanfattning i punktform av byggnadernas viktigaste fysiska uttryck för det kulturhistoriska värdet.

Övergripande

- Friliggande byggnader med placering invid och koppling till Nacka ström.
- Byggnadernas ursprungliga karaktär, grundform och volym.

Snickeriet

- Byggnadens ursprungliga stomme av tegel med bjälklag av timmer.
- Byggnadens bevarade fasader och material, exempelvis:

Murade och putsade fasader på gråstenssockel, bågformiga muröppningar, ankarslut och sadeltak. Skorsten. Järnlucka på den nordöstra fasaden. Öppning för turbintrumma och Nacka ström i gråstenssockeln samt kvarnstenar vid entrépartiet i nordväst.

- Ursprunglig invändig fast inredning, exempelvis: Äldre brädgolv och trappa av trä. Fönsterbräddor av trä.
- Tillbyggnadens underordnade uttryck och bevarade tidstypiska detaljer, exempelvis dörrar av fanér och foder.

Rättarens stuga finns fortfarande kvar. Ältavägen är dock betydligt bredare och ligger högre upp än vad vägen ursprungligen gjorde på bekostnad av förståelsen av helhetsmiljön.

1. NACKA STRÖM

Magasinet

- Byggnadens ursprungliga stomme av timmer och trä.
- Byggnadens bevarade fasader och material, exempelvis:

Panelade fasader på gråstenssockel samt kontursågade snickerier. Panelklädda dörrar med smidda bandgångjärn. Ursprungliga fönstersättning och äldre spröjsade fönster av trä. Inlastningsluckor och blindfönster till vindsvåningen. Äldre invändig fast inredning.

Rättarstugan

- Byggnadens ursprungliga stomme av timmer och trä samt planlösning.
- Byggnadens bevarade fasader och material, exempelvis:

Endast delvis panelning av timmerhuset, knutlådor och gråstenssockel. Ursprunglig dörrsättning. Fönstersättning och äldre spröjsade fönster av trä med innanfönster, äldre hörnjärn och haspar. Sadeltak med dekorativa sparränder och samt murad skorsten. Äldre invändig fast inredning.

Vid Magasinet-tidigare Mellankvarn rinner Nackaån tätt förbi. Öppningen för kvarnhjulet finns i sockeln.

1. NACKA STRÖM

Sammanfattning, mål och åtgärder

Idag ligger ett antal äldre byggnader längs en sträcka på omkring 700 meter längs Ältavägen. De som finns kvar är Rättarens stuga, Nacka gård, Nacka gårds ladugård (på platsen för gamla Mässingsbruket), Mellankvarn, Kvarngården och Nedre kvarn. Det finns spår av äldre anläggningar i form av vattenrännor, dammanläggningar och grundmurar.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Byggnaderna vårdas och skyddas på lämpligt sätt, genom Kulturresevatsskydd eller områdesbestämmelser.
- Förståelsen för områdets historia ska förbättras genom mer och lättillgänglig information. Skyltar med text och kartor sätts upp. Även byggnaderna bör markeras med skyltar.
- Tillgängligheten till Nacka ström ska förbättras genom att ordna en promenad längs åns hela sträckning. Se Riksantikvareämbetets skötselplanen från 1990-06-28 av Jan Lindeberg. Bilaga 1 i Vårdprogrammet.
- Den gamla linden ska friställas genom att sly och träd i närområdet röjs och gallras. (Plats1.)
- Fornlämningarna ska skötas och röjas.

Mål och åtgärder på lång sikt

Ältavägens utformning anpassas till den kulturhistoriska miljön.

Det finns spår av äldre anläggningar som vattenrännor, grundmurar och dammanläggningar längs Nackaån.

En intresserad skolklass fick balansera i vägrenen när de skulle titta på den historiska platsen.

2. Söderby

Historik

De äldsta bo-och gravplatserna i Nackareservatet i Nacka ligger kring Söderbysjön. Det finns till exempel två stensättningsliknande lämningar RAÄ 132:1-2 högt belägna i hållmarken, sydväst om Söderby.

År 1556 fanns ett torp i Söderby som var ett "Frälse Säteri" och därmed befriad från att betala skatt. Under Gustav Vasas regering annekterades Söderby säteris mark som kom att lyda under Nacka gård. Enligt en muntlig tradition berättad 1723 skulle säteribyggnaden på Söderby ha flyttats i samband med att bruket byggdes vid Nacka ström (slutet av 1550-talet) och Söderby blev "degraderat" till ett dagsverkstorp. Läget för det gamla Söderby överensstämmer med fornminne RAÄ 99:1, en bygårdstomt på cirka 110 x 30 meter. Då Gustav Vasa lät dämma sjöarna för att öka vattenströmningen och kraftuttaget vid Nacka ström kom marken vid Söderbysjöns stränder att svämma över (slutet av 1500-tal).

Från 1720 var Söderby ett dagsverkstorp under greve Leijonstedt på Nacka gård. År 1757 vet man att torparen på Söderby gjorde 170 dagsverken åt greven. När Nacka gård fick en ny ägare 1774 upphävdes dagsverksplikten och alla torp på Nacka gårds mark blev arrendetorp.

På kartan från 1723 finns ett torp markerat vid stranden, benämnt Söderby som överensstämmer med RAÄ 182, en gårdstomt med två husgrunder.

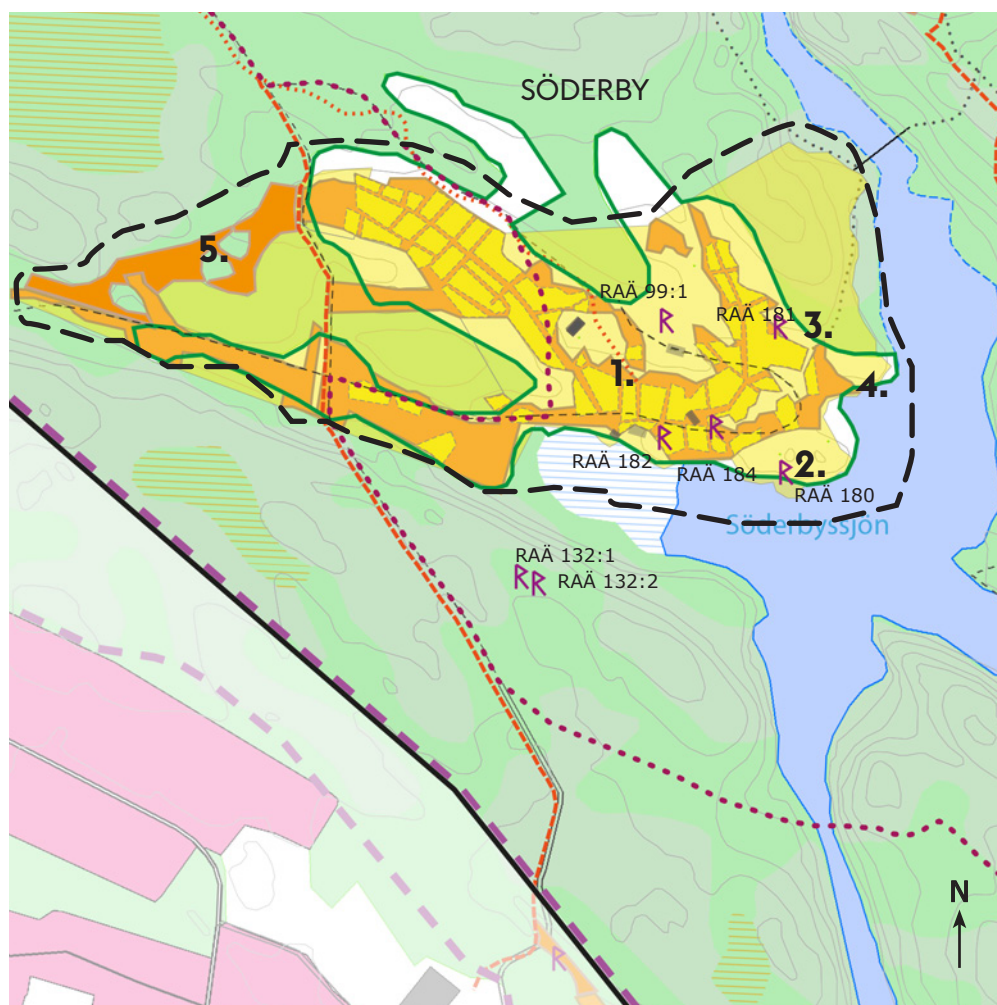
Omkring 1850 slogs Söderby samman med Dammtorp och lades i sambruk med Nacka gård. Verksamheten bestod bland annat av brännvinsbränning.

Bebyggelsen vid Söderby låg tidigare vid stranden.

2. SÖDERBY

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Söderby.

Teckenförklaring

	Sörmlandsleden		Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet
	Kommungräns		Blandskog
	Nackareservatet		Barrskog
	Bebyggelse 1723		Vatten
	Bebyggelse 1871		Sankmark, normal
	Bebyggelse 1902		Sankmark, svår
	Väg1871		Öppen mark 2014
	Väg1902		
	GC-väg 2014		
	Stig 2014		
	Fornminnen		
	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark		
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet		

2. SÖDERBY

På kartan från 1871 har det tillkommit några byggnader; fornminne RAÄ 184 samt en foderlada (plats 8). 1902 har alla byggnader utom foderladan, försvunnit. Det innebär att ingen längre bodde på Söderby. Foderladan användes sedan för att bygga Hammarbystugan 1943.

Ett försök till industrialisering av Söderby gjordes i slutet på 1910-talet när en ångdriven såg flyttades från Nacka gård till Söderby. Den uppfördes på udden intill nuvarande badplatsen vid Söderbysjön. Man började avverka skogen kring Dammtorpssjön och timret fraktades vattenvägen till sågen. Sågen brann ner efter bara några års drift och återuppbyggdes aldrig. På udden vid stranden finns fortfarande fundamenten till såghuset och ångpannehuset kvar, fornminne RAÄ 180. Branden syntes ända till Södermalm.

Hammarbystugan var en friluftsgård som användes av skolor och allmänheten. Stugan brann ner i december 1962.

Golfbanan var spelklar 1958.

Nuläge

Söderby är idag ett mycket omtyckt och nyttjat friluftsområde genom bland annat Söderbybadet med klippta gräsytor för solbad samt Björkhagens golfklubb. Badet har karaktär av naturbad.

Golfklubbens klubbhus är nyuppfört efter en brand sommaren år 2013. I klubbhuset finns en servering. Ett portladerhus från 1847 som är flyttat från Långstrandsby i Transtrands socken i Malung-Sälens kommun Dalarna står idag intill det klubbhuset.

Mark som idag består av golfbanor eller gräsytor som klipps eller slås flera gånger per år är inte redovisade i inventeringen. Klubben använder många av de gamla åkrarna till golfgreenar.

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Öppna marker kring den tidigare bebyggelsen

Området där bebyggelsen låg tidigare är fortfarande öppen ängs mark. Landskapsrummet utbredning är relativt lik den tidigare odlingsmarken. Vid RAÄ 182 växer idag en syrén, för övrigt finns inga lämningar som är synliga för en lekman. Det gäller även RAÄ 99:1 läget för gamla Söderby, RAÄ 184 foderladan samt RAÄ 181.

Åtgärder på kort och lång sikt

- Målet är att tydliggöra och öka förståelsen för var byggnaderna låg och hur landskapet däromkring såg ut genom att sätta upp skyltar med text och lättlästa kartor.
- Ta bort träd och sly som blockerar tidigare visuella kontakter och siktlinjer. Låt de karaktäristiska bergryggarna som ligger mellan badet och golfbanan framträda tydligare genom att buskträd och sly tas bort.
- Försköna containrarna vid badet genom att exempelvis täcka de med faluröd träpanel.
- Slå de högvuxna gräsyterna och hässa höet för att gynna örtfloran.

Plats 2. Udde där sågen låg

Kullen och udden där sågen låg i början av 1900-talet är idag igenvuxen med bland annat ett stort slånärsbuskage. Sågens fundament finns kvar, RAÄ 180. På ett foto ur Nackaboken 1965 är kullen betydligt öppnare utan skrymmande slånärsbuskage. Dessutom fanns en badbrygga på udden.

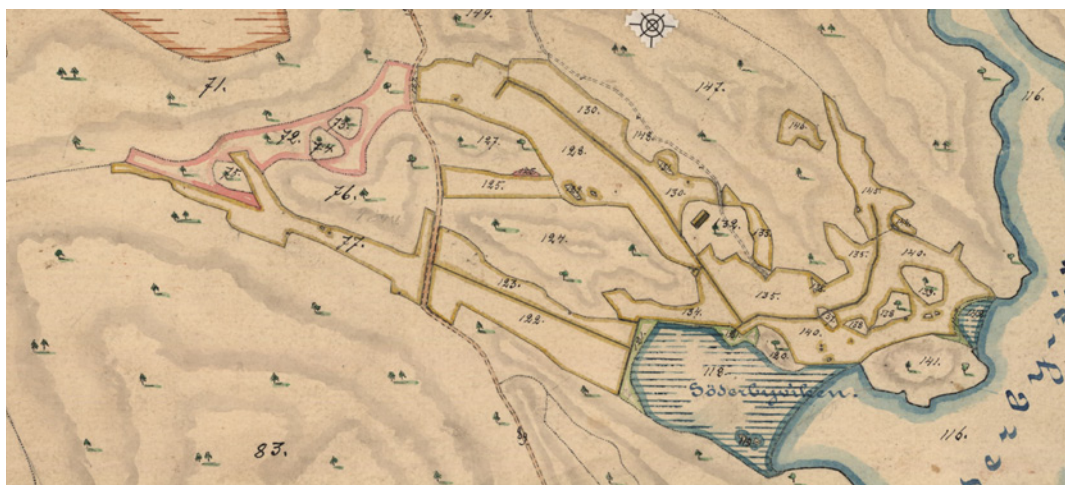
2. SÖDERBY

Utsnitt över Söderby ur Lars Kietzlinghs karta 1723. Inägomarken är omgärdad med en gärdesgård. På kartan är den tydligt markerad med staketsymbol.

Utsnitt över Söderby ur Bjurlings karta 1871. Inägomarken är mindre till ytan än 1723.

Utsnitt över Söderby ur Thure Esséns karta 1902. Läget för gärdesgårdarna är inte markerat längre.

Gamla odlingsmarker vid Söderbysjön. Idag omtyckt friluftsområde. Plats 1.

Bredkroniga gamla ekar vid golfbanan, tidigare odlingsmark. Plats 1.

2. SÖDERBY

Hassellund, före detta löväng, inägomark i Söderby. Plats 3.

Scen ur filmen Singoalla som spelades in vid Söderbysjön 1949 efter en bok av Viktor Rydberg. Kulissen av slottet är byggd på udden vid badet. Filmen var den dyraste i svensk historia när den kom 1949 och omräknad i dagens penningvärde är den fortfarande mycket dyr, bland annat tack vare kulissbygget av slottet som placerades på udden.

Björken i bilden ser ut att finnas kvar.

Björken känns igen i filmen. Slottet byggdes upp på udden till höger om vägens krök.

2.SÖDERBY

Åtgärder på kort sikt

- Öppna upp och ta bort den igenväxande vegetationen, dels för att återskapa det tidigare landskapsrummet men också för att gynna friluftsliv och badlivet. Genom att avlägsna det stora slånbuskaget på udden skapas mer utrymme för solbadare.
- Anlägg en ny brygga från udden.

Plats 3. Hassellund

Ett mindre område som sträcker sig norr om gångvägen fram till bergsslutningen. Vegetationen består av hassellund med eköverståndare samt enstaka enar som vittnar om att området tidigare varit hävdad. I fältskiktet växer bland annat liljekonvalj, gräs och vitsippor. Krontaket är slutet. Området närmast gångvägen har nyligen blivit röjt och gallrat. (2014) Historiskt sett har området varit öppnare med färre träd och hassel. Fornlämning RAÄ 181, en husgrund ligger intill.

Åtgärder på lång sikt

- Bevara den öppna lövängen med glest stående hassel, enar och friställda ekar.

Plats 4. Udde med äldre tallar

Söder om gångvägen finns en udde med gamla bredkroniga tallar, ålder omkring 200 år. Marken är gräsbevuxen eller med berghällar i dagen. Området används ofta som utflyktsmål.

Fotografi över udden där sågen låg 1910, ur Nackaboken 1965. Sågens fundament skymtar på udden. Observera även de nakna hällarna och badbryggan. Nacka lokalthistoriska arkiv.

Plats 2. Samma plats idag. Området är betydligt mer igenväxt.

2. SÖDERBY

Åtgärder

- Bevara den glesa tallskogen.
- Slå gräset och håll efter sly.

Plats 5. Igenvuxen åker

Området finns på en karta från 1902 och benämns där odlingsmark. Idag finns spår av en åker i form av ett dike och gräsbevuxen mark. Marken håller på att växa igen med asp, björk, och gran. Vid behov av fler öppna ytor skulle detta område kunna bli aktuellt.

Sammanfattning, mål och åtgärder

De öppna landskapsrummen överensstämmer i stora drag med de tidigare brukade ängs- och åkermarkerna. Gränserna mellan inägomark och utmark syns fortfarande i vegetationen i form av hassellundar, ekbestånd med grova ekar, örtrika ängar samt gamla bredkroniga ekar. Flera fornlämningar från bland annat äldre gårdsbebyggelse finns i Söderby. Det finns inga synliga rester från den äldre bebyggelsen idag.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Informationstavlor som visar läget för nya och gamla Söderby med åker och ängsmark sätts upp.
- Tydliggör det historiska landskapsrummet genom att ta bort igenväxande vegetation i de öppna markerna. Sly och slånbuskage röjs vid sågfundamenten. (Plats 2).
- En brygga anläggs på udden i samma läge som på fotot ur Nackaboken 1965.
- Fornlämningar ska skötas, slyröjas och skyltar sätts upp.
- Om nya servicebyggnader ska uppföras vid badet kan de gamla byggnadslägena användas för att återskapa den äldre byggnadsstrukturen. Man bör använda sig av traditionella material och färgsättning. (Plats 1)
- Slå de högvuxna gräsyterna med häst och slätterbalk samt hässa höet.

Åtgärder på lång sikt

- Öppna upp hassellunden med eköverståndare. (Plats 3).
- Udden med gamla tallar ska hållas efter från sly och gräset ska slås regelbundet. (Plats 4).

3. KVARNHAGEN

3. Kvarnhagen

Historik

Redan på vikingatiden fanns det människor vid Kvarnhagen. Det vittnar ett gårdsgravfält vid den sydöstra viken av Söderbysjön om. Exakt var gården låg vet man inte men den kan ha legat nära gravfältet vid Kvarnhagen eller vid Söderby. Troligvis bodde det 8-10 personer på gården.

På en karta från 1699 är torpet Qvarnhagen markerat. På kartan från 1723 finns torpet Kvarnhagen och dess odlingsmark som låg i en dalgång mellan Söderbysjön och Ulvsjön markerat. Vid denna tid bodde Johan Våghals på torpet. Han var en av Karl XII:s knektar. I samband med skattläggning av Nacka bruks ägor 1723 omnämns Kvarnhagen som ett torp med ”endast ett dagsverke i veckan på bruket, ungefär 8 fjärdingars utsäde och 2 lass äng”. På 1900-talet planterades gran på de öppna hag- och åkermarkerna.

Nuläge

Området är till stora delar skogbevuxet, dels beroende på naturlig igenväxning och dels på grund av granplanteringarna. År 2013 påbörjades avverkning av granplanteringarna för att återställa till det öppna landskapsrummet. Här finns flera fornlämningar och det saknas skyltar vid samtliga.

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Gravfält

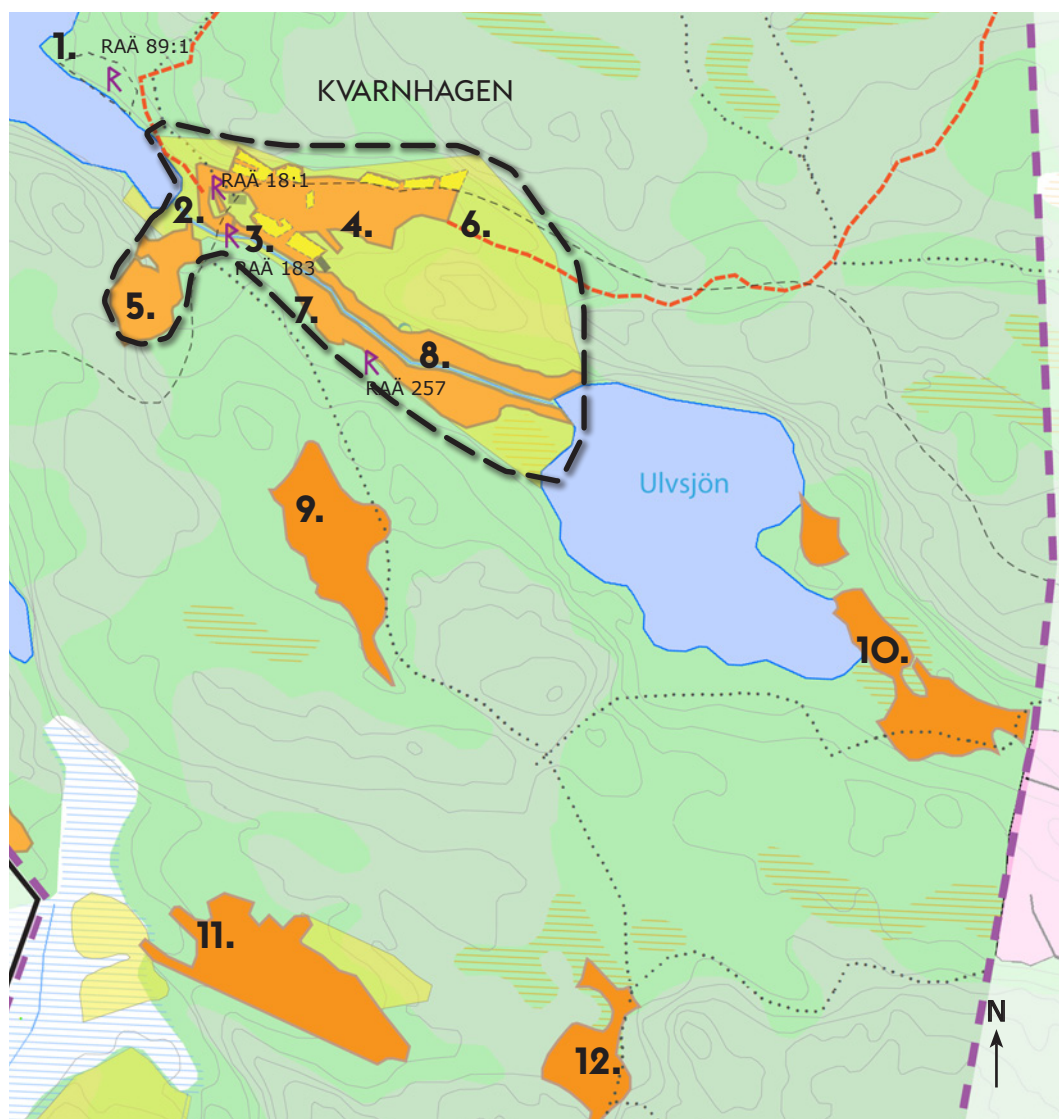
Gravfältet RAÄ 89:1 är omkring 100 x 135 meter brett och utgörs av fyra högar och åtta stensättningar av runda stenar. Det är bevuxet med tallskog. För ett otränat öga är det svårt att upptäcka. Det saknas informationsskylt.

Plats 1. Gravfältet i kanten av Söderbysjön är bevuxet med träd och buskar, RAÄ 89:1.

3. KVARNHAGEN

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Kvarnhagen.

Teckenförklaring

.....	Sörmlandsleden
————	Kommungräns
-----	Nackareservatet
◆◆	Bebyggelse 1723
◆◆	Bebyggelse 1871
◆◆	Bebyggelse 1902
.....	Väg 1871
.....	Väg 1902
-----	GC-väg 2014
-----	Stig 2014
R	Fornminnen

	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet
	Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet
	Blandskog
	Barrskog
	Vatten
	Sankmark, normal
	Sankmark, svår
	Öppen mark 2014

3. KVARNHAGEN

Åtgärder kort sikt

- En informationsskylt sätts upp och fornlämningarna sköts.

Plats 2. Igenvuxen ängsmark vid stranden

Området närmast viken som tidigare var markerat som ängsmark är igenvuxen med snår av vide, sälg, björk. Det ingår i Natura 2000, område för habitatskydd.

Här finns en fornlämning RAÄ 18:1 i form av en husgrund som är 11 x 8 meter. Öster om grunden finns en kallkälla. Kartan från 1723 visar att torpet och marken vid denna tid tillhörde Söderby ägor.

Åtgärder kort sikt

- Öppna upp en siktgata så att vattenkontakt skapas mellan ängsmarken och Söderbysjön. Åtgärder samråds med skötsel föreskrifterna för Natura 2000. (Länsstyrelsen).

Plats 3. Berghäll vid fornminne husgrund

Husgrunden, RAÄ 183 ligger sydväst om en berghäll omgiven av ängsmark. Berghällen mitt i åkermarken är övervuxen med slånbuskage. Här ligger en fornlämning RAÄ 183 som utgörs av en husgrund och ett spisor. Fornlämningen är dock svårbedömd på grund av den snåriga vegetationen. På kartorna från 1871 och 1902 finns ett torp markerat dock med ett annat läge än det på kartan från 1723.

Åtgärder på kort sikt

- Upprätta en skötselplan för fornlämningen och sätt upp en informationsskylt.
- Tydliggör det historiska landskapsrummet genom att röja slånbuskaget vid den vackra berghällen.

Plats 2. Husgrunden till höger i fotot, RAÄ 18:1, är troligen densamma som på kartan från 1723.

3. KVARNHAGEN

Utsnitt Kvarnhagen, ur Lars Kietzlinghs karta 1723.

Utsnitt Kvarnhagen ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt Kvarnhagen, ur Thure Esséns karta 1902.

3. KVARNHAGEN

Plats 4. Igenplanterad åker

Området var markerat som åker på 1871 års karta. Under 1900-talet planterades här gran. De flesta granarna är nyligen (2014) borttagna och nu växer björkar i ytan.

Åtgärder på kort sikt

- Återskapa en öppen mark med gräsvegetation och örter genom att öppna upp marken och ta bort björkar, resterande granar samt stubbar i de inre delarna av området.
- Unga lindar sparas.

Plats 5. Igenvuxen äng

Sankt område som var markerat som åker 1824. Kartan finns inte redovisad i rapporten. Idag är det igenvuxet med björk mm.

Plats 6. Igenplanterad betesmark

Området var inägomark 1723 och betesmark 1871. Idag växer här bland annat lind och hassel sedan man har tagit bort granarna.

Åtgärd på lång sikt

- Skapa en halvöppen mark, löväng med glest stående lind, ek och hassel. Ta bort granstubbar samt gynna gräs och örter.

Plats 7. Historisk vattenkanal och dalstråk

En kanal, fornlämning RAÄ 257, mellan Söderbysjön och Ulvsjön grävdes för att förse kvarnarna vid Nacka ström med mer vatten 1752. Den användes även för bevattning. Vattnet släpptes på under sommarhalvåret för att kunna bevattna torpägorna. En kanal finns markerad redan på kartan från 1723.

Plats 4. Fram till omkring mitten av 1900-talet var här öppen mark då granskog planterades. Nu har de flesta av granarna nyligen tagits bort. På sikt bör även björkarna avlägsnas.

3. KVARNHAGEN

Kanalen finns kvar om än igenvuxen på vissa ställen. I form av ett omkring 400 meter långt dike. Väster om kanalen växer tät granskog. Öster om kanalen, där den militära vägen tidigare gick, se plats 8 är det gräsbevuxet samt höga träd. Äldre ekar växer längs bergskanten i norr.

Åtgärder på kort sikt

- Skapa ett öppet dalstråk med kanalen väl synlig mellan Söderbysjön och Ulvsjön. Kanalen och dess omgivning ska hållas öppna. Ta bort planterade granar och igenväxande vegetation. De gamla ekarna friställs längs den norra bergssidan.

Plats 8. Militärväg

Under första världskriget anlades en väg för militära ändamål längs kanalen mellan Söderbysjön och Ulvsjön. Tanken var att man skulle kunna hålla en befästningslinje mellan sjöarna. Vid Ulvsjön var vägen 10-13 meter bred för att sedan smalna av till 5-6 meter. Idag är vägen igenlagd och marken bevuxen med träd.

Åtgärd

- Ingen.

Plats 9. Granplantering på gammal odlingsmark

Område är markerat som ängs- och odlingsmark på 1902 - års karta. Idag växer här högvuxna granar.

Åtgärd

- Ingen. Markens förutsättningar är dåliga för att återskapa en öppen gräsmark, vilket också odlingsmarkens sena datering från början av 1900-talet vittnar om. Det skulle innebära en stor arbetsinsats att återskapa öppen mark här. Vinsterna för naturvärdena eller friluftslivet att öppna upp här är små.

Plats 7. Kanalen, RAÄ 257 mellan Söderbysjön och Ulvsjön grävdes för att förse kvarnarna vid Nacka ström med mer vatten. Man dämde även för att bevattna åkrarna intill kanalen. Under mitten av 1900-talet planterades gran. Under första världskriget anlades en militärväg parallellt med kanalen.

3. KVARNHAGEN

Plats 10. Igenvuxen odlingsmark vid Ulvsjöns sydöstra strand

Område som är markerat som ängsodlingsmark på kartan från år 1902. Idag finns här ett alkärr, mindre granplanteringar samt någon enstaka bredkronig ek.

Åtgärd på kort sikt

- Att friställa den gamla bredkroniga eken.

Plats 11. Granplantering på gammal odlingsmark

Området ligger mitt i skogen. På kartorna från 1723 och 1902 är det markerat som ängs- och odlingsmark. Idag växer här en planterad och gammal granskog.

Åtgärd

- Bevara granplanteringen, se plats 9.

Plats 12. Granplantering på gammal odlingsmark

Område är markerat som ängs- och odlingsmark på 1902 - års karta. Idag växer här högvuxna granar.

Åtgärd

- Bevara granplanteringen , se plats 9.

Område 6. Lindar och hassel i gammal betesmark.

3. KVARNHAGEN

Sammanfattning, mål och åtgärder

I området finns flera fornlämningar som gravar, husgrunder, en kanal samt kulturpåverkad vegetation i form av bredkroniga ekar, hasselsnår. Här finns fortfarande en del öppna ängsmarker samt planterad gran på gammal jordbruksmark. Området är till stora delar igenvuxet.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Kvarnhagens lite dolda och ostörda läge mitt i skogen med många olika typer av fornlämningar från olika tidsperioder har potential att förstärka Nackareservatets friluftsliv, kultur- och naturvärden. Här finns möjlighet att lyfta fram och återskapa ett historisk landskapsrum med en spännande topografi. Det lite trånga dalstråket har en intressant och vacker kupering som skulle framträda om man tar bort granarna och igenväxande vegetation. Naturvärdena skulle förstärkas när fler områden blir solbelysta, biotoper för örter, insekter, hasselsnok och andra djur skapas. (Plats 2, 3, 4, 7, 8)

Man bör förtydliga att här legat en torpbostad med tillhörande odlingsmarker. Skyltar som berättar om det gamla gravfältet, torpställen, vattenkanal samt militärväg kan sättas upp liksom en karta över hur inägomarken bredde ut sig.

Mervärden för friluftslivet skapas om man öppnar upp den tidigare brukade marken samt vackra dalstråket.

Öppna upp siktgator mot Söderbysjön och Ulvsjön.

Den gamla odlingsmarken (Plats 4) föreslås slåttas med häst och slätterbalk, hässja alternativt djurbetas.

Mål och åtgärder på lång sikt

- Öppna upp den tidigare inägomarken (plats 6) till en halvöppen löväng med lind och eköverståndare samt hassel. Ta bort granstubbar, gynna gräs och örter.

Plats 8. Granplantering till vänster i bilden och gamla ekar som tidigare stått i ett öppnare landskap till höger.

4. DAMMTORP

4. Dammtorp

Historik

1723 var området inägomark utan byggnader. Det första boningshuset tillkom någon gång mellan 1723 och 1733 av Johan Michelsson Kiällmans på Söderby. Han flyttade själv till Dammtorp och lät sonen bo kvar i på Söderby. Dammtorp lydde vid denna tid under Söderby.

1750 var Dammtorp ett dagsverkstorp under Nacka gård. I mitten av 1700-talet var Dammtorp ett arrendetorp och arrenderades av en kassör Gotsman.

I slutet av 1700-talet hade torpet fått herrgårdskaraktär. Omkring 1786 flyttade adelsmannen och kornetten Carl Gustav Gyllenram och hans fru Christina Jakobina von Meijerhelm till Dammtorp och bodde här i 3 år. Sedan 1787 brukades Söderby under Dammtorp. Gyllenrams var nära grannar med familjen von Brinkman på Nacka gård.

Gyllenrams flyttade 1789 och därefter beboddes Dammtorp av Henrik Bille. Han ingick i Årstafruns Märta Helena Reenstiernas umgängeskrets och omnämns i hennes dagbok. På Dammtorp bedrev Bille brännvinsbränning. Man vet att Henrik Bille fortfarande arrenderade Dammtorp samt Kvarnhagen år 1796.

1871 fanns nio stycken stora och små byggnader på Dammtorp. År 1888 då bryggaren Freidrich RA Neumuller köpte hela Nacka gård och dess ägor ingick Dammtorp.

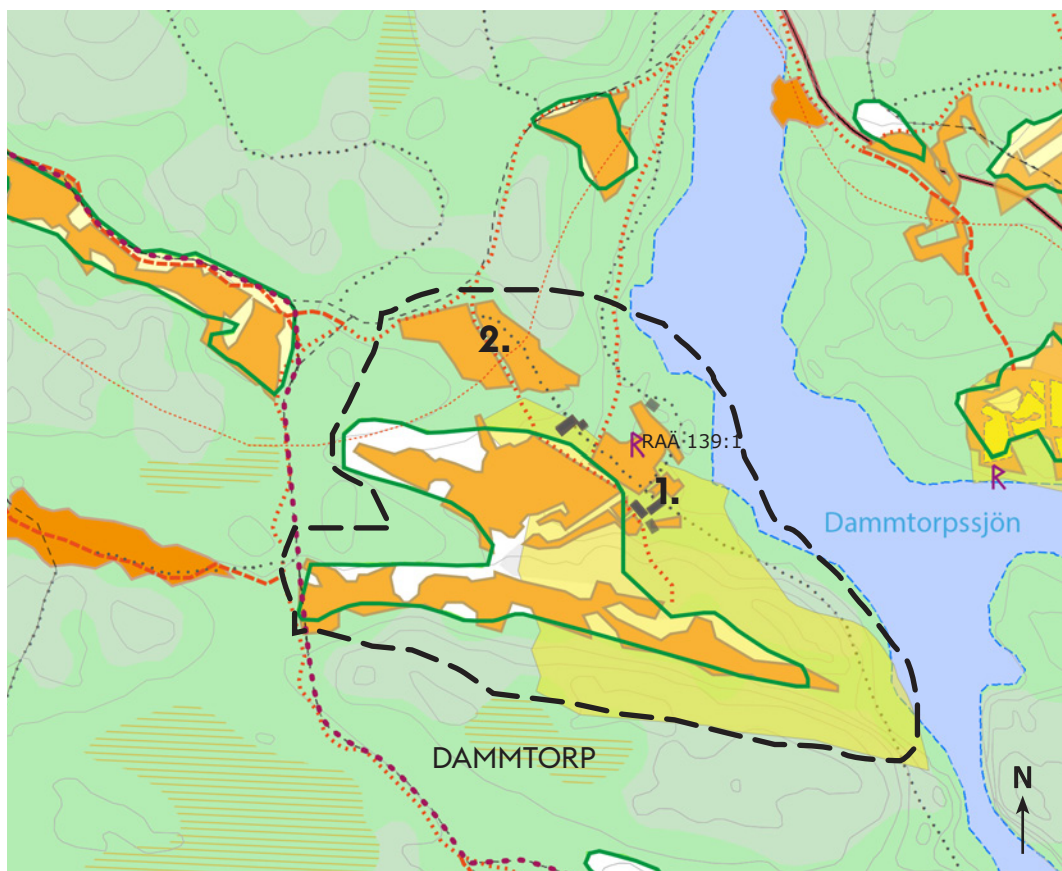
Mellan 1890-1911 hyrdes Dammtorp ut som sommarnöje. Gården brann ner en februarinatt 1911.

Bilden visar Dammtorp. Landskapet var vid denna tid betydligt öppnare. Byggnaden påminde mycket om den närbelägna prästgården i Källtorp. Ur Nackaboken 1971.

4. DAMMTORP

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Dammtorp.

Teckenförklaring

.....	Sörmlandsleden
————	Kommungräns
-----	Nackareservatet
◆◆	Bebyggelse 1723
◆◆	Bebyggelse 1871
◆◆	Bebyggelse 1902
.....	Väg1871
-----	Väg1902
-----	GC-väg 2014
.....	Stig 2014
R	Fornminnen

	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet
	Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet
	Blandskog
	Barrskog
	Vatten
	Sankmark, normal
	Sankmark, svår
	Öppen mark 2014

4. DAMMTORP

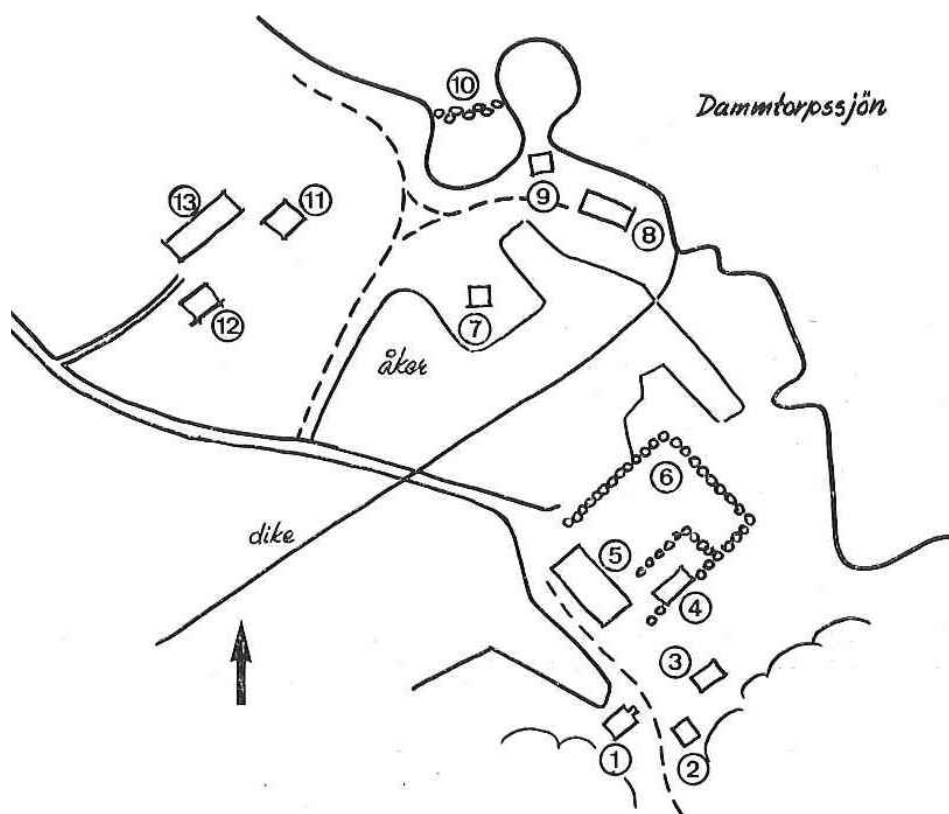
Nuläge

Den gamla jordbruksmarken utgörs idag av golfgreenar. Inte långt från vattnet finns gårdens stenterrasser kvar, tämligen osynliga och övervuxna. En informationsskylt som är uppsatt av Bagarmossens intresse- och hembyggsförening (ej aktiv) berättar om vilka som tidigare bodde på Dammtorp.

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Gården

Av den gamla gården Dammtorp finns terrasseringar och husgrunder kvar samt enstaka kulturväxter som förvildade syrenbuskage, hallon och några körsbärsträd samt brännässlor. Gårdstomten finns i fornminnesregistret med nummer RAÄ 139 SÖ. Enligt hembyggsföreningens skylt finns det även grunder från de tre uthusen nordost om huvudbyggnadens grund samt två grunder från bränneri och källare vid vattnet. Det är oklart om de fortfarande finns kvar.

Skiss över den gamla bebyggelsen vid Dammtorp.

grund efter källare	7. grund efter källare, brunn
grund efter uthus	8. grund efter bränneri
grund efter stall och hemlighus	9. grund efter källare
grund efter flygelbyggnad	10. stenmur, brygga
grund efter huvudbyggnad	11. grund efter ladugård
stenmurar kring en övre och en	12. grund efter stall
nedre terrass	13. grund efter lada

Skiss över bebyggelselämningar vid Dammtorp. Ur Nackaboken 1971. Ur Nackaboken 2008.

4. DAMMTORP

Utsnitt över Dammtorp ur Lars Kietzlinghs karta 1723. Vid Dammtorpet fanns på denna tid bara inägomark.

Utsnitt över Dammtorp ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt över Dammtorp ur Thure Esséns karta 1902.

4. DAMMTORP

Den gamla infartsvägen till Dammtorp går längs golfbanan.

Herrgårdens terrassmurar är övervuxna med träd och buskar. Man kan inte längre utläsa hur byggnaderna låg i förhållande till varandra.

4. DAMMTORP

Den gamla bredkroniga tallen stod tidigare i ett öppnare landskap vid gården.

Dammtorp 1880. Teckning av Josef Pehrsson. Nackaboken 2006.

4. DAMMTORP

Området är igenvuxet med sälg, asp, alar, syren mm och det är svårt att uppfatta att här låg en herrgård tidigare. I kanten mot Dammtorpssjön växer alar och sikten ner mot sjön är skymd från den före detta herrgården. Högvuxna aspar växer i kanten mot bergssidan i söder och vittnar om att igenväxningen har pågått ganska länge.

Till gården hörde flera uthus, varav en del grunder finns kvar. Två hasselbuskar med mycket breda baser växer norr om gårdsplanen.

Vägarna från 1871 ligger i samma läge som dagens gångvägar. Vägen/stigen på 1723-års karta går nedanför dagens väg.

Åtgärder på kort sikt

- Synliggör gårdens läge genom att husgrunderna röjs från träd och buskar.
- Slå gräset regelbundet kring husgrunderna och framförallt gårdsplanen så att läget för gården blir synligt.
- Ta bort gruppen av aspar som står längs bergssidan i söder för att återskapa det gamla landskapsrummet.
- Öka kontakten med vattnet genom att öppna upp en siktgata. På grund av att stranden är skyddad genom Natura 2000 och har en egen skötselplan ska siktgatan utföras i samråd med Länsstyrelsen.

Längs vägen till Dammtorp får man fortfarande en viss känsla av det gamla öppna landskapet.

4. DAMMTORP

Plats 2. Infartsvägen

1871 gick vägen till Dammtorps mellan två öppna åkrar. Gårdens gamla väg är idag inte mer än en stig som leder genom en mörk granplantering på bägge sidor. En äldre markbeläggning av små stenar ligger i ytan.

Närmare gården består skogen av en gles ek och tallskog, med enar och gräsvegetation. Många tallar är äldre och bredkroniga. I de lägre partierna finns diken som markerar den gamla åkern. Området var tidigare hävdad och betad.

Åtgärd på lång sikt

- Förtydliga att området var öppet och hävdad redan längs infartsvägen genom att ta bort granskogen och öppna upp markerna kring vägen. Gruppen med aspar i vägskälet i norr tas också bort.

Sammanfattning, mål och åtgärder

Här finns tydliga rester från byggnader och gårdsplanen i form av husgrunder och sten terrasser. Området är delvis fortfarande öppet och gräsbevuxet. Kulturväxter som syren och bredkroniga träd, ek och tall samt grov hassel avslöjar ett tidigare hävdad och öppet landskap.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Tydliggör platsen för herrgården och det hävdade närområdet.
- Slåtta gräsytor med häst och slätterbalk samt hässa kring platsen för herrgården.
- Öka den visuella kontakten med sjön.

Mål och åtgärder på lång sikt

- Tydliggör infartsvägen. Återskapa den hävdade miljön längs infartsvägen genom att ta bort granskogen samt gruppen med aspar vid vägskälet i norr.

5. KLISÄTRA

5. Klisätra

Historik

Klisätra har till skillnad från övriga områden i Nackareservatet i Nacka hört till olika gårdar under olika perioder. För att få en tydlig bild av kulturlandskapet och markanvändningen har andra kartor använts än för resten av Nackareservatet som underlag för att beskriva historiken.

De första som bodde vid Klisätra namngav platsen ”betesmarken bortom klyftan” dvs den branta bergsidan mellan Brotorpskärret och Söderbysjön där dagens gångväg till Klisätra går. År 1663 bodde en torpare på Klisätra som då lydde under Årsta. En vårkväll 1663 gick han tillsammans med folk från Årsta över till ett annat torp vid norra stranden av Ältasjön, körde ut torparen och hans familj och rev torpet vilket Årstas ägare Axel Posse beordrat. Torparen i det rivna torpet var i tjänst hos Ältas ägare, brukspatron Johan Ernest som också ägde Nacka gård. När denne fick höra hur hans folk och egendom blev behandlade blev det rättegång.

År 1704 blev Klisätra herrgård då en nyadlad tjänsteman från Stockholm ville arrendera en sätesgård. Han hette Schraggensköld och dog redan år 1707. Änkan bodde kvar till februari 1717.

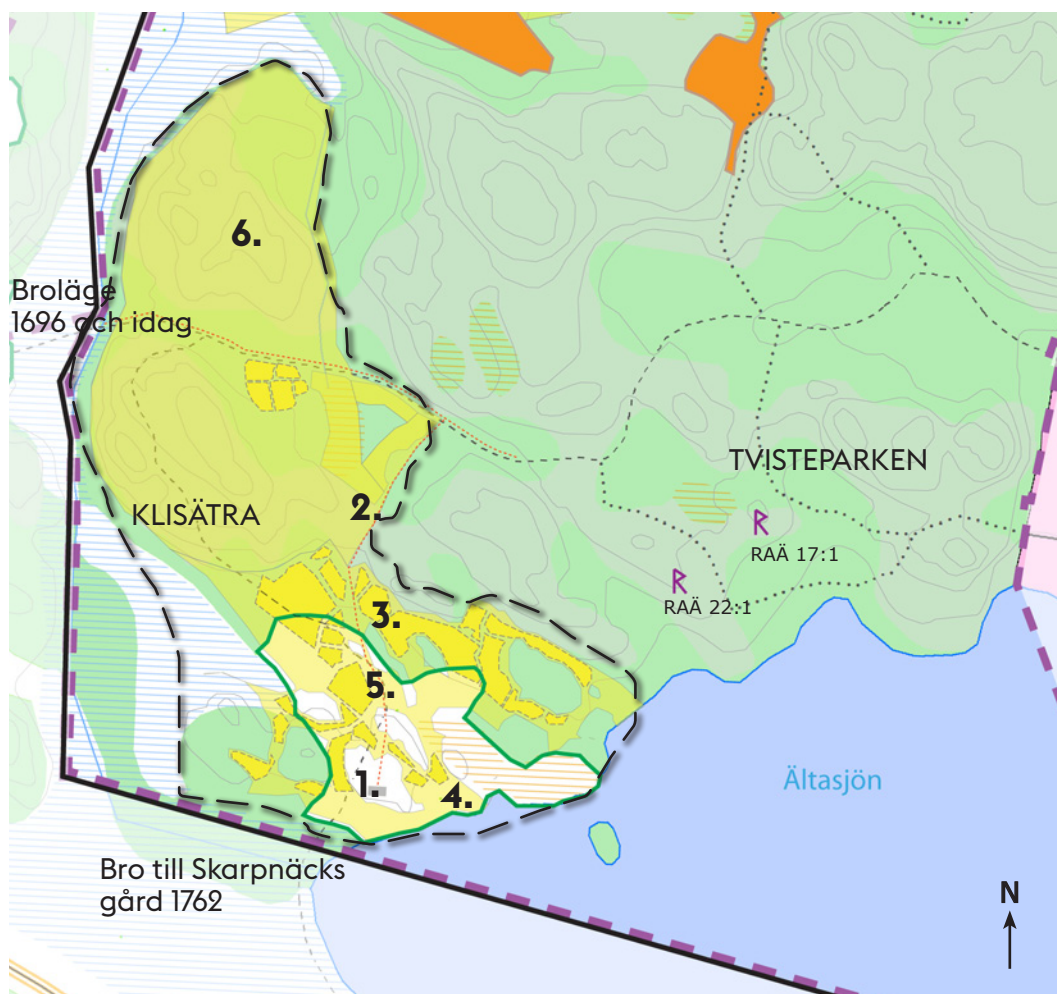
Efter 1717 blev Klisätra betesmark för Skarpnäcks boskap. Under en period nyttjades manbyggnaden som fattigstuga. 1813 flyttade den siste personen därifrån och gården blev öde och förföll. Kor och får fick beta ostörda på ägorna. År 1888 köpte Neumuller Nacka gårds ägor. Han ägde sedan tidigare även Skarpnäcks gård inklusive Klisätra. Klisätra kom då att få samma ägare som övriga delar av det som senare blev Nackareservatet i Nacka.

Plats 1. Den ålderdomliga karaktären förstärks av hässjorna.

5. KLISÄTRA

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Klisättra. Kartöverlägget grundar sig på kartor från 1696 och 1762, redovisade i samma lager samt en karta från 1902,

Teckenförklaring

	Kommungräns		Blandskog
	Nackareservatet		Barrskog
	Bebyggelse 1723		Vatten
	Väg 1723		Sankmark, normal
	GC-väg 2014		Sankmark, svår
	Stig 2014		Öppen mark 2014
	Formininen		
	1696/1792 stängslad hel- och halvöppen inägomark		
	Ängsmark mellan 1696/1762 till början av 1900-talet		
	Åker mellan 1696/1762 till början av 1900-talet		

5. KLISÄTRA

Nuläge

Klisätra ligger i den södra utkanten av Nackareservatet. Det finns inga synliga rester av gården. Den nuvarande gång- och cykelvägen till Kilsätra är inte ursprunglig och går över ett mycket brant bergsparti som är svårtillgängligt. När man kommer ner för backen breder ett området med karaktär av gammalt öppet odlingslandskap ut sig. Här finns bredkroniga ekar och tallar. Ängsmarken slåttas och hässjas. Ett vackert dalstråk som leder ner till Ältasjön med stora bredkroniga ekar växer igen i kanterna liksom övriga öppna ängsmarker. Området är bullerstört från biltrafik på Tyresövägen.

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Hävdade ängar

Delar av Klisätra ängar hävdas fortfarande och stora delar av det gamla landskapsrummet är fortfarande öppet.

Åtgärder på kort sikt

- Behåll ängarna genom att fortsätta slå och hässa höet. Hässjorna förstärker bilden av det gamla landskapet.
- Ta bort den igenväxande vegetationen i kanterna.

Plats 2. Den gamla vägen

Den gamla vägen till Kilsätra ligger öster om den nuvarande vägen. Den finns bara delvis kvar och då som en mindre stig.

Åtgärder på kort sikt

- Den gamla infartsvägen till gården föreslås återskapas och bli en alternativ och mer tillgänglig väg till Klisätra. Den skulle till exempel kunna ingå i en ny motionsslinga.

Plats 3. Igenväxande åkermark

Stora delar av det som var åkermark på 1700-talet är idag igenväxande ängsmark med ekar, stora aspar, björkar och sly. Ett vackert dalstråk med många vackra gamla ekar leder ner till Ältasjön.

Plats 2. Delar av de vackra Klisätra ängar slåttas fortfarande. Tyvärr är hela området kraftigt bullerstört från Tyresövägen.

5. KLISÄTRA

Swartlösa Härad Frånförda (?) Södra Geometrisk
Charta öfver Klisättra. 1696

Del av Charta öfver rågången med Nacka gård
Söderby Säterier 1762.

Del av arealavmätning 1902. Klisättra

5. KLISÄTRA

Plats 3. Ett vackert dalstråk med många gamla ekar leder ner till Ältasjön.

Plats 3. Gammal ek i kanten av ängen.

5. KLISÄTRA

Plats 5. Bredkroniga gamla tallar växer intill en berghäll.

Plats 6. Stora ekar och gräsbevuxna gläntor vittnar om tidigare hävd.

5. KLISÄTRA

Åtgärder på kort sikt

- Återskapa det gamla landskapsrummet genom att röja sly och fälla träd.
- Friställ de gamla ekarna.

Plats 4. Platsen för gården

Platsen för gården kan inte utläsas i landskapet idag.

Åtgärder på kort sikt

- Platsen där Klisätra låg enligt kartöverlägg bör anmälas till FMIS (tidigare Fornminnesregistret).

Plats 5. Bredkronig tall

Bredkroniga vackra gamla tallar växer intill en berghäll.

Åtgärd

- Bevara tallarna genom att ta bort sly i närheten.

Plats 6. Glänta i skogen

Norr om gång- och cykelvägen till Älta ligger ett område som var markerat som ingägomark på kartorna från 1696 och 1762. Det bär fortfarande spår av hävd i form av förekomst av stora ekar, små gräsbevuxna gläntor insprängda bland hällar och tallar. Ingädomarken hävdades genom att man skördade löv- och gräsmassor.

Åtgärd

- Bevara området.

Concept Charta Twisteparken emellan Nacka och Söderby å den ena och Skarpnäck med Klesätra på den andra Sidan uti Stockholms Län Swartlösa Härad och Brännkyrka Socken 1823.

5. KLISÄTRA

Tvisteparken

Det smala och kilformade området strax öster om Klisätra och väster om Älta ägor har haft en annan ägolängd än Klisätra. På kartan från 1723 tillhörde det Nacka gård och låg då utkanten, i de södra delarna av det stora området. Omkring 1824 kan området ha övergått från Nacka gård till Klisätra och Skarpnäcks ägor. En karta som visar rågången från 1824 samt en ”concept” karta från 1823 tyder på det. Här finns två fornlämningar i form av stensättningar från brons- eller järnåldern RAÄ 22:1 och RAÄ 17:1.

Sammanfattning, mål och åtgärder

Stora delar av det öppna hävdade landskapet finns kvar liksom bredkroniga tallar och ekar samt delar av den gamla tillfartsvägen i form av en stig.

Här finns två fornlämningar, i form av stensättningar från brons- eller järnåldern. RAÄ 22:1 och RAÄ 17:1.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Platsen för Klisätra gård anmäls till FMIS.
- Sätt upp en skylt med kartbild som visar området och var gården låg. (Plats 4)
- Förtydliga det historiska landskapet genom att ta bort sly och igenväxande vegetation i kanterna. (Plats 1, 3)
- Markera den gamla gårdens tillfartsväg. (Plats 2).
- Fortsätt slåtta med häst och slätterbalk samt hässja.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

6. Övre och Nedre Lussegärde

Historik

Övre och Nedre Lussegärde tillhörde Nacka gårds ägor åtminstone sedan 1699. Det var ett sammanhängande obrukat område, troligtvis fram till att Ältavägen byggdes på 1930-talet.

Nedre Lussegärde är markerat som inägomark 1723 och har spår av lövtäkt i form av tät hassellund. Övre Lussegärde var ännu utmark. Vid denna tid fanns en stuga kallad Trädgårdsstugan intill den dåvarande vägen. När Övre Lussegärde började brukas, flyttades vägen i ett mer nordostligt läge någon gång mellan år 1824 och 1871. Det finns inga rester kvar av Trädgårdsstugan.

Nuläge

Stora delar av den tidigare odlingsmarken är fortfarande öppen mark. Övre Lussegärde används för bland annat fotbollsgolf. De omgivande markerna växer igen på många ställen. Områdena närmast gångvägen söder om Ältavägen är nyligen röjda. (2014).

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Hagar med fårstall

Nedre Lussegärde har betats av får till nyligen (2016) och ett litet fårstall ligger strax norr om gårdet i skogen. Området är lövträdsdominerat med främst ekar, hassel och enar. Bredkroniga stora ekar förekommer. Omväxlande gräs och risvegetation växer i fältskiktet.

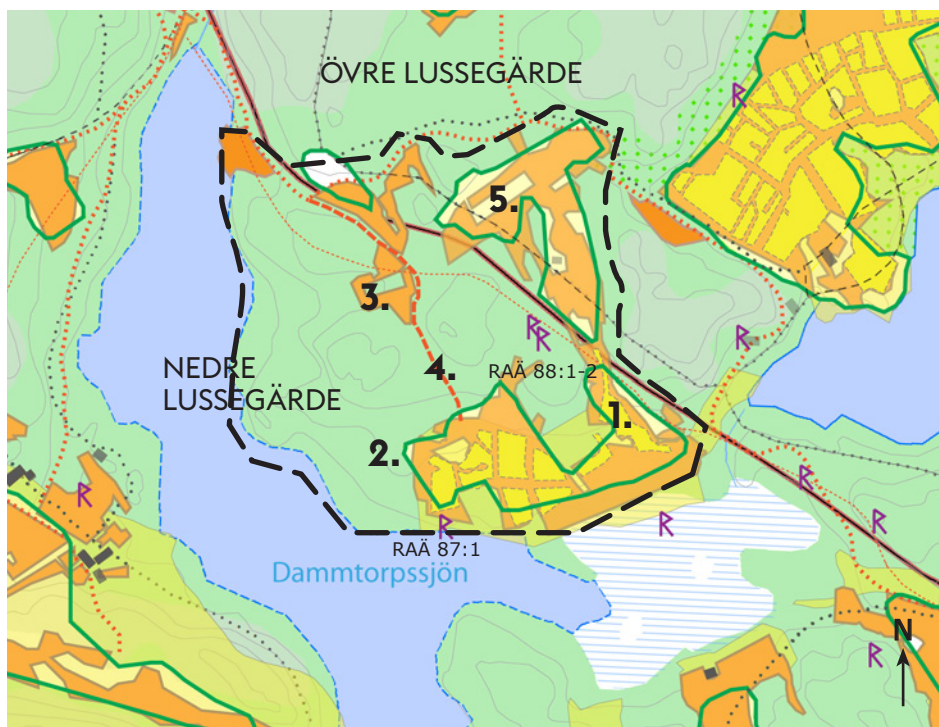
På 1723-års karta är bara de högre belägna markpartierna markerade som åker. Från och med 1871-års karta är även de lägre delarna åker, troligtvis på grund av att dikning gjort det

Idag betas Nedre Lussegärde av får. Ältavägens gång- och cykelbana löper i kanten av gårdet.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Nedre Lussegärde

Teckenförklaring

	Bebyggelse 1723		Lövskog
	Väg 1723		Blandskog
	Väg 1871		Barrskog
	Väg 1902		Vatten
	Elljusspår 2014		Sankmark, svår
	GC-väg 2014		Öppen mark 2014
	Stig 2014		
	Allmän bilväg 2014		
	Fornminnen		
	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark		
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet		

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

möjligt att odla även fuktigare marker.

Intill Ältavägen finns en mindre granplantering som tidigare var åker. På en höjd sydväst om Ältavägen ligger två stensättningar som sannolikt ska dateras till bronsålder eller järnålders äldre del (RAÄ 88:1-2).

Åtgärder på kort sikt

- Fortsätt hålla ängarna öppna genom bete.
- Gynna gamla ekar genom att kronorna friställs.

Plats 2. Tät hassellund vid stranden

Området ingår i Natura 2000 området vid Dammtorpssjön.

En mycket tät hassellund finns längs stranden. Enligt kartan från 1871 var här betesmark. Aspöverståndare tyder på att området varit öppnare förut, även bredkroniga ekar förekommer. I fältskiktet växer träjon, vitsippor, lundgröe, liljekonvalj. På en bergsklack intill Dammtorpssjön finns en odlingssten (RAÄ 87:1).

Åtgärd

- Skötsel enligt skötselplanen för Natura 2000.

Plats 2. Nedre Lussegärde. Längs stranden finns en tät hassellund som var öppnare tidigare.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Utsnitt över Lussegården ur Lars Kietzlinghs karta 1723. Man ser tydligt vilket område som var inäga och utmark. Inägorna är mörkare gröna och utmarken ljusgrön.

Utsnitt över Övre och Nedre Lussegärde ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt över Övre och Nedre Lussegärde ur Thure Esséns karta 1902.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Övre Lussegärde är skild från Nedre Lussegärde av Ältavägen.

Plats 3. Ruddammen är igenvuxen med bland annat al. Man ser fortfarande spår av raka grävda kanter.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Plats 4. Denna stig/väg vid Nedre Lussegärde är markerad på kartan från 1902.

Plats 5. Övre Lussegärde. Till höger i bilden ser man de täta buskagen vid ruddammen.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Plats 3 och 5. Ruddammar

Plats 3. En fyrkantig vattenfylld damm ursprungligen för odling av rudor finns längs gång- och cykelvägen i norr i Nedre Lussegärde. Redan 1902 var den troligen igenvuxen då den benämns som "Buskbeväxt sjö" i protokollen. En lite större ruddamm (plats 5) finns vid Övre Lussegärde. De är markerade som dammar på kartan från 1871 och var instängslade med gärdesgård och plank. Idag växer det, alar, salix med mera i dammarna. Åtminstone ruddammen vid plats 5 är en grodlokal.

Åtgärder på kort sikt

- Undersök hur djupa dammarna är, finns det risk att någon ramlar i?
- Sätt upp skyltar som förklarar dammarnas historiska funktion.

Plats 4. Äldre väg

En gammal väg/stig med vackert läge i naturen finns fortfarande kvar. Den är markerad på kartan från 1902.

Åtgärder på kort sikt

- Bevara vägen så att den inte växer igen.
- Sätta upp en förklarande skylt.

Fakta om ruddammar

Rudan har sedan medeltiden hållits som matfisk i Sverige. De fanns i dammar vid säteriet. Ordet ruddamm har funnits sedan 1300-talet. Vid Vadstena kloster är ruddammar omtalade redan 1470. Rudor trivs i lerig och gräsrik botten.

Plats 1. De inre delarna av Nedre Lussegärde har varit hävdade sedan åtminstone 1699, se kartan på sidan 17.

6. ÖVRE OCH NEDRE LUSSEGÄRDE

Sammanfattning, mål och åtgärder

Här finns flera synliga rester från en äldre tid och markanvändning. Nedre Lussegärde har varit öppen och brukad mark med ungefär samma utbredning sedan åtminstone år 1723. Här finns rester av en gammal väg som tillkom någon gång mellan 1723 och 1871 liksom två ruddammar. Längs strandkanten finns en tät hassellund. Här finns även flera fornlämningar.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Bevara de öppna markerna.
- Tydliggör de historiska lämningarna som vägen och ruddammarna. (Plats 3, 4, 5)
- Fortsätt med färbete.

Grova ekar vid Nedre Lussegärde.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLSGÅRDEN,
STENGÄRDE, DALKARLSHUGGET

7. Vid Källtorpssjön, Hellasgården, Stengärde, Dalkarls Hugget

Historik

Områdena kring Källtorpssjön har varit bebodda sedan bronsålder då sjön fortfarande var en havsvik. Gravarna utgörs av ensamliggande stensättningar och rösen som dateras till bronsålder eller äldre järnålder. Den odlingsbara marken vid Källtorpssjön hörde under 1700-talet till Nacka gård.

Rester av kulturlandskapet

Vid den södra stranden ligger flera stensättningar, gravar främst från bronsåldern och järnåldern. (RAÄ: 90:1, 91:1, 92:1, 93:1, 94:1, 95:1-95:3), se vidare under respektive plats. Det finns en bosättning vid Källtorpssjöns östra strand (RAÄ 141:1).

Hellasgården med närområde

Historik

Se sidan 22.

Nuläge

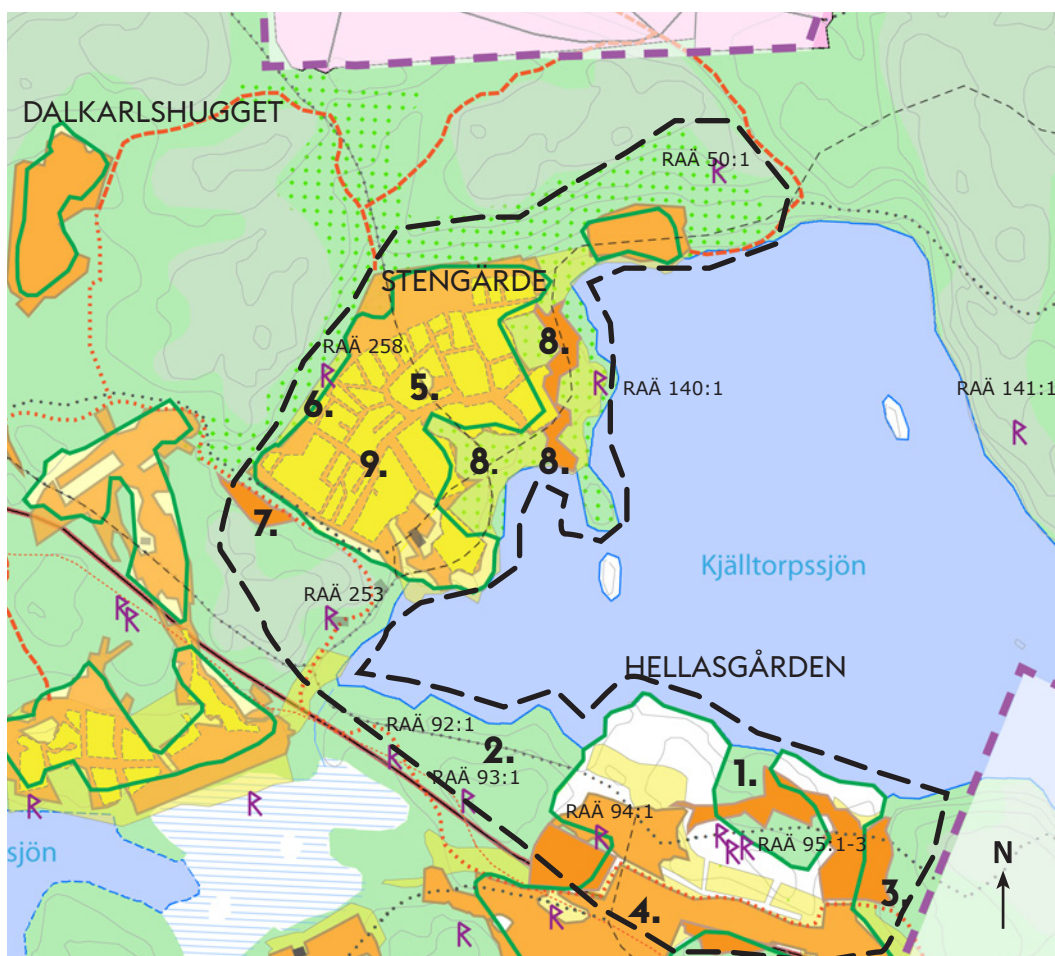
Hellasgården är en friluftsgård med bad, bastu, parkeringsplatser, utegym, servering, minigolf samt plogade skridskobanor på vintern. Orienteringsklubben Hellas klubbstuga samt tennisbanor ligger söder om Ältavägen vid Hundängen. Vid Hellasgården är många av de tidigare hävdade markerna nyttjade för vägar och parkering och bara delvis bevarade.

Plats 1. Ekdominerad kulle bakom serveringen vid Hellasgården.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLSGÅRDEN, STENGÄRDE, DALKARLSHUGGET

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområde Källtorpssjön.

Teckenförklaring

	Nackareservatet		Lövskog
	Bebyggelse 1723		Blandskog
	Bebyggelse 1871		Barrskog
	Väg1723		Vatten
	Väg1871		Sankmark, svår
	Väg1902		Öppen mark 2014
	Eljusspår 2014		
	GC-väg 2014		
	Stig 2014		
	Allmän bilväg 2014		
	Fornminnen		
	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark		
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet		

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLASGÅRDEN

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Ekdominerad kulle bakom serveringen

I de högre belägna områdena växer flera av områdets största ekar. Här ligger även tre fornlämningar (RAÄ 95:1-3).

Den plana marken på kullen bakom serveringen består idag av en gles lövskog, främst smalkroniga ekar samt björkar. Fältskiktet är dominerat av kraftigväxande gräs samt en del lövsly. Området som var stängslat 1902 har tidigare betats och var öppnare med färre träd. Den gamla vägen gick i kanten av kullen men har idag uppgått i parkeringen.

Åtgärder på kort sikt

- Skapa en löväng med eköverståndare samt en rik örtflora. Røj lövslyet.
- Fornlämningar ska hållas öppna och tydliga. En skötselplan för fornlämningarna RAÄ 90, 92-95, upprättades av Riksantikvarieämbetets fornvårdsenhet 1990, men tycks inte ha följts. Via en stig beskriven i skötselplanen har man kunnat besöka fornlämningarna vid Hellasgården och få information via skyltar. Dessa är idag förstörda och bör förnyas och kompletteras. Skötselplanen finns som bilaga 1 i vårdprogrammet.

Plats 2. Kulle med fornlämningar och gamla ekar

Lövträdsdominerat igenväxande område med flera fornlämningar, RAÄ 92:1, 93:1, 94:1. Området var stängslat 1902 och har betats tidigare. Den gamla vägen som fanns innan Ältavägen byggdes gick genom området. Den finns kvar som en gångstig.

Åtgärd på kort sikt

- Fornlämningar ska hållas öppna och tydliga. En skötselplan för fornlämningarna RAÄ 90, 92-95, upprättades av Riksantikvarieämbetets fornvårdsenhet 1990, men tycks inte ha följts. Via en stig beskriven i skötselplanen har man kunnat besöka fornlämningarna vid Hellasgården och få information via skyltar. Dessa är idag förstörda och bör förnyas och kompletteras. Skötselplanen finns som bilaga 1 i vårdprogrammet.

Plats 3. Gammal väg

Det finns rester av en gammal väg i den sydöstra delen av Nackareservatet. Här finns en tät igenväxande hassellund samt enstaka stora ekar. Det växer även större träd som tall, asp, björk och gran. Den gamla vägen som finns på kartorna från 1871 och 1902 gick genom området. Den är delvis synlig och skiljer sig från den modernare gångstigen i närheten genom att den har en beläggning av små stenar. Den är bitvis övertäckt av löv och mull vilket gör den svår att hitta.

Åtgärder på lång sikt

- Den gamla vägen kan tydliggöras genom att beläggningen friläggs samt genom att sätta upp en skylt.
- Gallra hassellunden från gran samt sly.

Plats 4. Parkering tidigare äng

På 1700-talet var områdena som idag består av parkeringsplatser och klippta gräsytor instängslad inägomark. På 1871-års karta har områdets ängsmark övergått till odlad åkermark. På 1902-årskarta har den odlingsbara marken på kullen utökats ännu mer.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLASGÅRDEN

Utsnitt över Källtorpssjön och dess omgivning; ur Lars Kietzlinghs karta 1723.

Utsnitt över Källtorpssjön och dess omgivning; ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt över Källtorpssjön och dess omgivning; ur Thure Esséns karta 1902.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLASGÅRDEN

Åtgärder på kort sikt

- Den stora asfalterade parkeringen är det första man möts av när man kommer till friluftgården Hellasgården. Man bör plantera träd för att avskärma den trafikerade Ältavägen. På parkeringsplatsen bör en större trädgrupp planteras för att dela upp den kala ytan visuellt.
- Gångtunneln under Ältavägen bör förskönas till exempel genom att väggarna i gångtunneln kläs med träpanel eller målas.
- Den stora reklamskylten bör tas bort.

Plats 3. Kulle med fornlämningar och gamla ekar.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN HELLASGÅRDEN

Sammanfattning, mål och åtgärder Hellasgården

Vid Hellasgården finns flera kullar med fornlämningar samt grova gamla ekar. Stora delar av den gamla odlingsmarken är nu parkering.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Fornlämningarna ska röjas från sly enligt Riksantikvarieämbetets skötselplan, bilaga 1 i vårdprogrammet.
- Nya skyltar sätts upp vid fornlämningarna. (Plats 1, 2)
- Träd planteras vid Ältavägen och på parkeringen.
- Områden som växer igen röjs från sly.

Mål och åtgärder på lång sikt

- Skyltar som visar de gamla vägdragningarna föreslås sättas upp. (Plats 2, 3 samt vägen intill RAÄ 253)

Plats 3. Kulle med fornlämningar och gamla ekar.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN STENGÄRDE

Stengärde med närområde

Historik

Stengärdet omges av en 600 meter lång stenmur, (RAÄ 258) som skulle hålla boskapen som betade i skogen borta från odlingsmarken på gårdet. Enligt sägen byggdes muren av ryska krigsfångar på 1700-talet. Vid denna tid infördes bestämmelser om att gårdesgårdar av trä skulle ersättas av stenmurar för att spara skogen. Skogen behövdes till bruket vid Nacka ström som hade stort behov av ved. Det finns en bosättning vid Källtorpssjöns nordvästra strand (RAÄ 140:1)

På lantmäterikartan från 1723 finns ett torp, Stortorp (RAÄ 253) sydväst om Stengärdet, markerat samt ytterligare en byggnad i närheten, kanske en lada.

Lite kurios: I slutet av 1600-talet bodde en kvinna som hette Anna i Stortorp. Om henne skrev prästen att hon hade beskyllt änkan i Jakobstorp för trolldom. Tron på häxor var stark och det slutade med att kvinnorna inte fick ta emot nattvarden. Anna blev arg och lär ha sagt till änkan att : "Jag skall gå dit och du skall rida på en ko". Detta ledde till att kvinnorna drogs inför häradstinget. Nästa gång Anna omnämns i källorna var efter ett bråk med torparhustrun i Sågtorp. Utanför kyrkan i Nacka lär Anna gripit Sågtorpshustrun i axlarna, ruskat henne och kastat henne framför en häst. På 1730-talet flyttade en finsk soldat in i torpet. Han hette Toivola och bedömdes av prästen vara "ostadig på jorden" och hade enligt prästen svårt att hålla sams med hustrun.

Plats 6. På insidan av muren finns en tät hassellund där det går en stig med utsikt över det öppna Stengärdet.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN STENGÄRDE

Nuläge

Stengärde används till frisbeegolf och andra friluftaktiviteter.

Rester av kulturlandskapet

Plats 5. Stengärde

Stengärdet har i stort sett samma utbredning som tidigare om än med mer igenvuxna kanter mot angränsande skogsområden.

Delar av gårdet och skogsbrynet i det nordöstra hörnet bär fortfarande spår av hävd i form av en artrik örtflora samt insekter knutna till örterna. Se Naturvärdesinventeringen från 2014 naturvärdesobjekt 25.

Åtgärder på kort sikt

- Slåtterängens yta utökas och sköts enligt naturvärdesinventeringen. Se även mål och åtgärder för Stengärdet.
- Håll efter inväxande vegetation från kanterna.

Plats 6. Muren runt Stengärde RAÄ 258

Delar av muren renoverades under 2013. På kartorna från 1723 och därefter var området markerat som inägomark.

Åtgärder på kort sikt

- Upprätta en skötselplan för muren RAÄ 258. Stenmuren omfattas även av Biotopskydd enligt Miljöbalken.

Plats 6 och 7. Där granskogen växer idag fanns tidigare en öppen åker i början av 1900-talet och innan dess troligtvis en hasseldominerad skog.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN
STENGÄRDE

Plats 8. Idag är hassellunden vid vattnet tät utan genomsikt till Källtorpssjön.

Plats 8. I hassellunden växer stora gamla ekar som skulle gynnas av en glesare omgivning.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN STENGÄRDE

Plats 9. Stora slånbuskage breder ut sig i kanter och bryn. Dessa bör tas bort.

Referens löväng i Ångsö nationalpark. Den täta hassellunden i kanten mellan Stengärde i Nackareservatet och strandkanten föreslås omvandlas och skötas som en löväng. Åtgärderna samordnas med naturvärdena.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN STENGÄRDE

- Fortsätt att bygga upp muren där den är raserad samt hålla den fri från sly och träd som växer i kanten av gårdet.

Plats 7. Granplantering på gammal odlingsmark

Söder om Stengärdet finns en liten yta som är markerad som åker 1902. Idag är den planterad med gran.

Åtgärder på lång sikt

- Den gamla åkern föreslås återställas till en ljus glänta med glest stående hassel.

Plats 8. Hassellund med stora ekar

Längs vattnet sträcker sig en blockrik och tät hassellund med eköverståndare. Ekarna är gamla och bredkroniga. Området låg inom inägomarken och var hävdad som löväng och därmed betydligt öppnare.

Åtgärder på kort sikt

- Målet är att skapa en löväng med glest stående hassel med eköverståndare.
- Lövängen slås en gång per år och höet hässjas. För att gynna örtfloran bör höet få fröa av sig en vecka innan det hässjas.

Plats 9. Stora slånbuskage och aspar i brynen

Gärdet håller på att växa igen i kanterna med slån och asp.

Åtgärder på kort sikt

- Återskapa de öppna ytorna genom att de stora slånbuskagen och asparna i brynkanterna tas bort.

Sammanfattning, mål och åtgärder Stengärde

Stengärde, den långa muren och hassellundar med eköverståndare är tydliga rester av ett äldre kulturlandskap. Det finns flera fornlämningar kring Källtorpssjön.

Mål och åtgärder

- Vid Stengärde föreslås ett kulturlandskap från omkring 1723 återskapas med små åkertegar och lövängar vid vattnet med glest stående hasselbuskar som hamlas, höga överståndare (träd) av ek och en örtrik gräsvegetation. Det har ett pedagogiskt värde att kunna visa hur en löväng såg ut. Lövängar förekom på många ställen i Nackareservatet i Nacka och i övriga Sverige, troligtvis åtminstone fram till när skiftesreformerna genomfördes med början 1749 och på många håll ännu längre. (Plats 5, 6, 8, 9).

Kartan från 1723 visar åkertegarnas lägen. Äldre sädesslag föreslås odlas. De bredkroniga ekarna med höga naturvärden skulle även gynnas av den öppnare vegetationstypen. (Plats 5)

I nationalparken på Ängsö i Stockholms skärgård har man hävdade lövängar sedan början på 1900-talet

- Slå de högvuxna gräsyterna med häst och slätterbalk samt hässja höet.

7. VID KÄLLTORPSSJÖN DALKARLSHUGGET

Dalkarlshugget

Nuläge

Det har nyligen genomförts åtgärder för att återställa det i kanterna igenvuxna gärdet. Många större träd har fällts och rötterna borttagits.

Historik

Dalkarlshugget redovisas som odlingsmark på kartan från 1871. Det fanns ingen bebyggelse i närheten. Av namnet att döma var det män från Dalarna som bröt upp den nya odlingsmarken i skogen.

Sammanfattning, mål och åtgärder Dalkarlshugget

Åtgärder på kort sikt

- Bibehåll det öppna gärdet genom att kontinuerligt röja sly.
- Slå de högvuxna gräsyterna med häst och slåtterbalk samt hässja höet.

På Dalkarlshugget har nyligen den igenväxande skogen tagits bort och ängsmarken ska återskapas.

8. HUNDÄNGEN

8. Hundängen

Historik

Det finns två fornlämning i form av gravar inom området; RAÄ 91:1 är en stensättning och RAÄ 90:1 som utgörs av ett röse. Gravarna har troligen anlagts under bronsålder eller äldre järnålder.

Hundängen var inägomark och markerad som äng på 1723 års karta. Det fanns inga byggnader vid denna tid. Området ingick i Nacka gårds markäga. Kartor visar att åkermarken samt en byggnad vid Hundängen tillkom mellan 1824 och 1871. Husgrunden efter byggnaden, som troligen var ett torp med tanke på formen, ligger vid stranden. Den är inte registrerad hos FMIS (tidigare Fornminnesregistret). Gränsen för en fornlämning är en datering från tidigast 1850.

1871 var åkern indelad i många små långsmala tegar. 1902 var den indelad i ett fåtal större områden, ett tecken på att Laga skifte var genomfört.

Nuläge

Området är idag till stora delar fortfarande öppen gräsmark, som slås/klipps regelbundet. Under 1970 och -80 talen anlades täta granplanteringar i de norra och västliga delarna vilket bland annat gjorde att utblickarna mot sjön försvann.

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Liten skogsbeklädd kulle

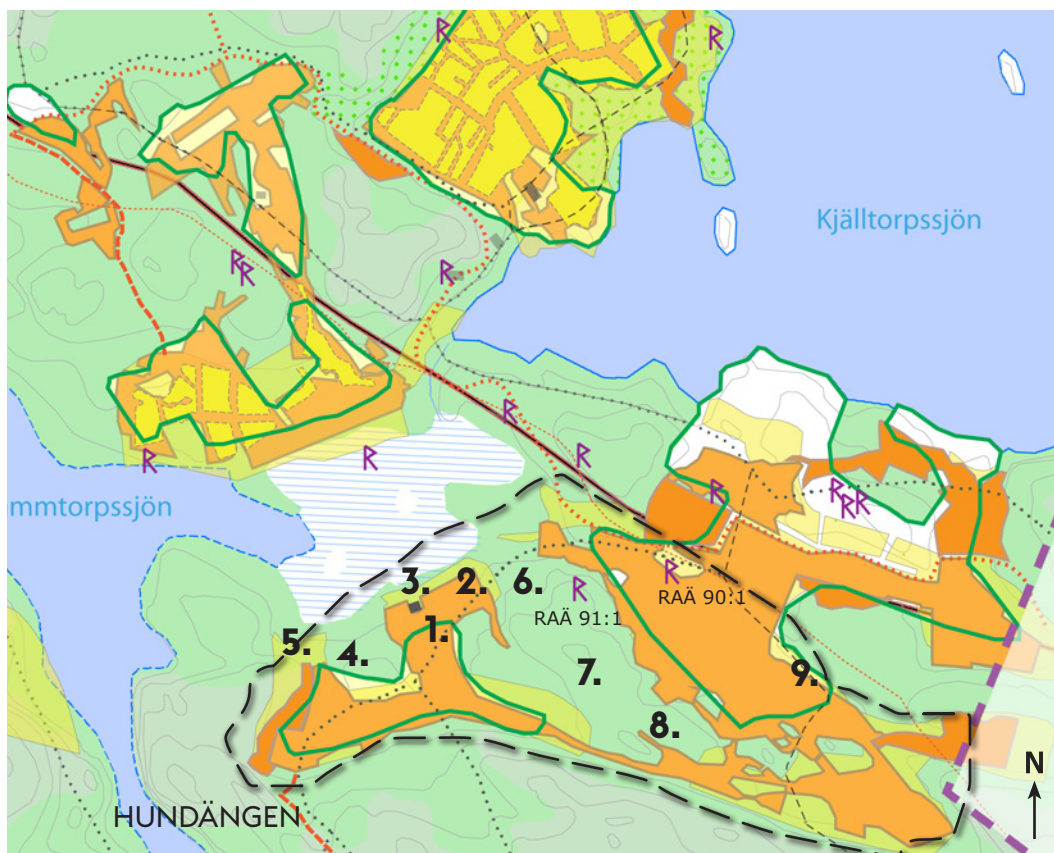
Ett litet området med berg i dagen bevuxen med gräs. De bredkroniga ekarna och tallarna visar att området varit hävdad tidigare i form av slåttat och/eller betat. Här växer även enar. Området håller på att växa igen med asp. Området används bland annat för skolklasser som

Plats 3. I den igenvuxna blandskogen ligger en husgrund som syns på kartorna från 1781 och 1902.

8. HUNDÄNGEN

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar de olika platserna inom delområde Hundängen.

Teckenförklaring

	Nackareservatet		Lövskog
	Bebyggelse 1902		Blandskog
	Väg1723		Barrskog
	Väg1871		Vatten
	Väg1902		Sankmark, svår
	Elljusspår 2014		Öppen mark 2014
	GC-väg 2014		
	Stig 2014		
	Allmän bilväg 2014		
	Forminnen		
	1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark		
	Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet		
	Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet		

8. HUNDÄNGEN

rast- och lekplats. Det sträcker sig ner i en backe mot vattnet.

Åtgärd på kort sikt

- Bevara kullens halvöppna karaktär genom att röja sly och aspar.

Plats 2. Granplantering

Före detta åkermark där det växer granskog. Skogen är mycket mörk och utan fältskikt. Granplanteringen tillkom mellan 1902 och 1951.

Åtgärder på kort sikt

- Återskapa det öppna landskapsrummet genom att fälla granarna och ta bort rötterna.
- För att gynna örtförekomsten samt bin och andra insekter bör en fröblandning med både gräs och örter användas. Örtblandningen anpassas till platsens ljusförhållanden samt fuktighetsgrad.

Plats 3. Igenvuxen strand med husgrund

Närmast vattnet ligger ett område som håller på att växa igen. Här ligger en husgrund, uppförd mellan 1824 och 1871. På en liten berghäll som sträcker sig ut i vattnet växer gamla bredkroniga ekar samt längst ut på udden en gammal tall. De bredkroniga gamla träden vittnar om att marken varit betydligt öppnare förrut. Här växer även en yngre skog med smalkroniga ekar, asp, björk och gran. I strandkanten växer pilsorter, (Salix). Bävraparna har påbörjat utglesningen av skogen och fällt cirka 10 stora aspar, inte långt från husgrunden.

Plats 2. Tidigare var granplanteringen äng och sedan åker.

8. HUNDÄNGEN

Utsnitt över Hundängen ur Lars Kietzlinghs karta 1723. Man ser tydligt vilket område som var inäga och utmark. Inägorna är mörkare gröna och utmarken ljusgrön.

Utsnitt över Hundängen ur Bjurlings karta 1871.

Utsnitt över Hundängen ur Thure Esséns karta 1902.

8. HUNDÄNGEN

Plats 3. Området längs vattnet var tidigare betydligt öppnare. Det ser man bland annat på de bredkroniga ekarna.

Plats 3. Intill berghällen som sträcker sig ut i vattnet växer flera bredkroniga gamla tallar och ekar .

8. HUNDÄNGEN

Åtgärder på kort sikt

- Tydliggör husgrunden och det historiska landskapsrummet genom att granar med rötter tas bort. En skylt med en förklarande kartbild föreslås sättas upp.
- För att öka upplevelsevärdena vid Hundängen bör en siktgata alternativt ett större strandområde mot Dammtorpssjön öppnas upp. Det är speciellt viktigt vid de gamla bredkroniga träden samt på udden. Åtgärderna ska samordnas med skötselplanen för Natura 2000.

Plats 4. Före detta glänta vid sjön

I en liten glänta norr om de öppna gårderna växer fortfarande örter i fältskiktet som dagglåpa, viol, johannesört, eventuellt ängsbrämma, vicker. Dessa vittnar om att här varit öppna marker tidigare.

Åtgärder på kort sikt

- Gläntan utvidgas och en visuell kontakt med vattnet skapas genom att skuggande träd fälls. En stor gran i strandkanten tas bort.

Plats 5. Tät hassellund

Mellan två höjdryggar växer tät hassellund med överståndare av ek men även björk och asp. Några äldre lindar växer intill område 4. I protokollen från 1902 är den benämnd: "Af östra skogen odlingsbar skogsmark".

År 1723 bestod området av ängsmark som slåttades.

Den öppna gräsmarken har varit åker åtminstone sedan 1871.

Åtgärd på lång sikt.

- Bevara hassellunden. Røj eventuella slyuppslag.

Plats 6. Höjdrygg

Höjdparti med berg i dagen. Här växer små ekar, enar äldre tallar samt sly. Området var inägomark 1723 som hävdades med gräs- och lövtäkt.

En mindre granplantering har nyligen avverkats. Återställning av marken till gräsvegetation pågår. Här finns fornlämning RAÄ 91:1, stensättning.

Åtgärder på lång sikt

- Återställ marken till lövängskaraktär. Ta bort resterande granar.

Plats 7. Hassellund

Igenväxande hassellund med höga ekar och aspar. På kartan från 1723 är området markerat som löväng. Här finns granstubbar efter en granplantering som man har börjat ta bort. I brynet växer högvuxna aspar. Fältskiktet utgörs av piprör.

Åtgärder på lång sikt

- Skapa en gles hassellund med lövträdsöverståndare.
- Fortsätt att återställa granplanteringen till öppen mark genom att stubbarna tas bort.

Plats 8. Granplantering

Idag växer här tät granskog. Området var åkermark fram till 1940-talet. I de nordvästra delarna har man påbörjat borttagning av granplanteringen. Området var ängsmark 1723

8. HUNDÄNGEN

Område 9. Granplantering där granarna nyligen tagits bort och asparna än så länge är kvar. I framtiden föreslås att en öppen landskapstyp återskapas.

och åkermark 1871. Det finns diken. I kanterna mellan granplanteringen och de omgivande kullarna växer hassel, stora bredkroniga ekar samt tallar.

Åtgärder på lång sikt

- Återskapa det öppna landskapsrummet. Samtliga granar bör tas bort.

Plats 9. Granplantering

Granplantering där man tagit bort de flesta granarna och låtit höga aspar stå kvar.

Åtgärder på lång sikt

- Återskapa den öppna marken.

8. HUNDÄNGEN

Sammanfattning, mål och åtgärder

Delar av det tidigare öppna och brukade landskapet är fortfarande öppet, se det historiska kartöverlägget. En husgrund som inte är registrerat hos RAÄ finns kvar vid Dammtorpssjöns strand. Husgrunden är idag omgiven av en tät planterad granskog. Bredkroniga träd som ek och tall samt hassel liksom örter i fältskiktet vittnar om att här tidigare varit en öppnare och ljusare vegetationstyp. Den kulturpåverkade vegetationens utbredning stämmer väl överens med de områden som var inägomark på kartan från 1723.

Det finns två fornlämning i form av gravar inom området; RAÄ 90:1 och RAÄ 91:1.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Tydliggör och öka förståelsen för hur det gamla kulturlandskapet såg ut genom att återskapa de öppna landskapsrummen. Granplanteringarna avverkas och en öppen gräsmark återskapas. (Plats 2, 3) Lämpliga områden slås 1 gång/år och hässjas.
- Husgrunden synliggörs genom att granplanteringen tas bort och en skylt sätts upp. Anmäls till FMIS (tidigare Fornminnesregistret, (Plats 3).
- Öppna upp och skapa kontakt med vattnet. Görs i samråd med skötsel föreskrifter för Natura 2000. (Plats 3, 4).
- Bevara områdets (plats 1) halvöppna karaktär genom att röja sly då behov föreligger.
- Slå de högvuxna gräsyrtorna med häst och slåtterbalk samt hässja höet.

Mål och åtgärder på lång sikt

- Täta hassellundar glesas ut och sköts som löväng. (Plats 7)
- Granplanteringarna avverkas och en öppen gräsmark återskapas. (Plats 8, 9). Lämpliga områden slås 1 gång/år och hässjas. Område 6 skapas en löväng.
- Bevara hassellunden genom att röja sly då behov föreligger. (Plats 5)

9. NEDRE OCH ÖVRE MYREN KLÖVERTÄPPAN

9. Nedre och Övre Myren samt Klövertäppan

Nedre och Övre Myren

Historik

Nedre och Övre myren ingick i Nacka gårds ägor. Inga byggnader har legat i närheten och här finns inte heller några registrerade fornlämningar. Områdena är förhållandevis sent tillkomna och är först redovisade på kartan från 1871. Med tanke på namnen blev de troligtvis odlingsmark i samband med utdikningar. Nedre och Övre myren har i stort sett haft samma utbredning sedan de tillkom. Tidigare var här utmark.

Mellan 1871 och 1902 har man tagit upp ytterligare odlingsmark (mörkt orange på kartan). Idag är där en tät granplantering.

Nuläge

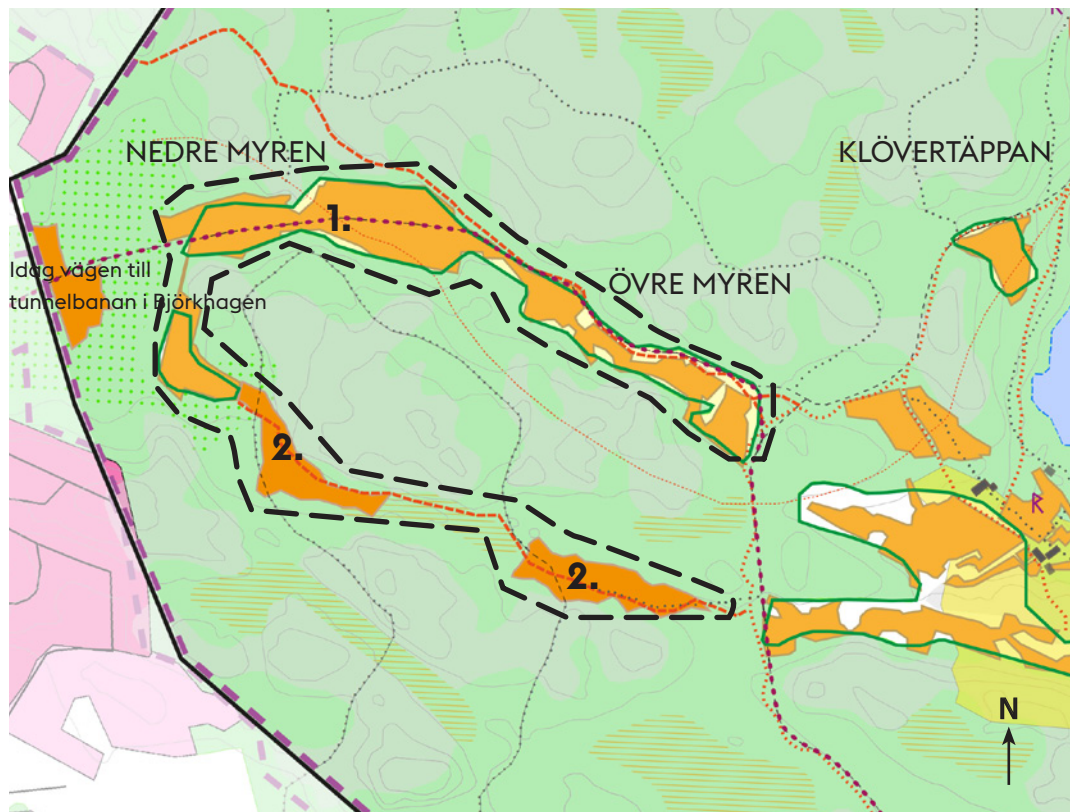
De långsmala gårdarna är idag mycket välbesökta och uppskattade. Det är många som tar tunnelbanan från stan till Björkhagen och kommer in i Nackareservatet vid Markuskyrkan, ritad av Sigurd Lewerentz. Områdena närmast tunnelbanan är välbesökta av barngrupper som picknickar i de södervända skogsbrynen. Lite längre österut ligger ett utegym och både norr och söder om gårdarna löper flera motionsspår som anknyter till bostadsområdena i Hammarby sjöstad, Hammarbyhöjden, Björkhagen, och Kärrtorp. Det går en bred belyst gång- och cykelväg genom gårdarna österut mot Dammtorp och Söderby. En hundrastgård ligger i den Övre myren.

Entrén till Nackareservatet i Nacka från Björkhagen.

9. NEDRE OCH ÖVRE MYREN KLÖVERTÄPPAN

Kartöverlägg. Siffrorna på kartan motsvarar olika platser inom delområden Övre och Undre Myren samt Klövertäppan

Teckenförklaring

	Kommungräns		1723 stängslad hel- och halvöppen inägomark
	Nackareservatet		Åker mellan 1723 till mitten av 1900-talet
	Sörmlandsleden		Åker mellan 1871 till mitten av 1900-talet
	Bebyggelse 1871		Åker mellan 1902 till mitten av 1900-talet
	Bebyggelse 1902		Lövskog
	Väg 1723		Blandskog
	Väg 1871		Barrskog
	Väg 1902		Vatten
	Eljusspår 2014		Sankmark, normal
	GC-väg 2014		Öppen mark 2014
	Stig 2014		
	Fornminnen		

9. NEDRE OCH ÖVRE MYREN KLÖVERTÄPPAN

Rester av kulturlandskapet

Plats 1. Öppna gården

De öppna gårdernas storlek överensstämmer med den tidigare odlingsmarken. Bredkroniga ekar växer i brynen.

Åtgärd på kort sikt

- Fortsätt att klippa gräset regelbundet.

Plats 2. Granplantering tidigare odlingsmark

Före detta odlingsmark som planterats med gran. Marken som är förhållandevis sank tillkom som odlingsmark mellan 1871 och 1902. Längs den östra sidan löper en brant och dramatisk bergssida intill vilken det bland annat växer hassel. Granplanteringen är tät och sträcker sig långt in. Skogen ovanför bergsbranten utgjorde inägomark 1872.

Åtgärd på kort sikt

- Återställ till öppen mark.

Sammanfattning, mål och åtgärder

De öppna gårdernas storlek överensstämmer med den tidigare odlingsmarken.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Bevara gårdernas storlek genom att fortsätta klippa gräset regelbundet alternativt slåtta med häst och slätterbalk samt hässa.
- Gallra och öppna upp kring de gamla ekarna i brynen.

Mål och åtgärder på lång sikt

- Återställ delar eller hela granplanteringen till öppen mark. Området följer en intressant bergssida och man skulle kunna leda ett nytt motionspår här alternativt en ny stig. På kartan från 1902 redovisas här en väg som går genom området. (Plats 2).

Utegygmet i Övre Myren är mycket populärt.

Plats 2. En intressant bergssida med en tät granplantering som skyftar till höger i bilden.

9. NEDRE OCH ÖVRE MYREN KLÖVERTÄPPAN

Utsnitt över Övre och Nedre Myren, Klövertäppan som var utmarker vid denna tid, ur Lars Kietzlings karta 1723. Delar ut Dammtorp inägomark syns i nedre kanten.

Övre och Nedre Myren samt Klövertäppan. Utsnitt ur Bjurlings karta 1871.

Övre och Nedre Myren samt Klövertäppan. Utsnitt ur Thure Esséns karta 1902.

9. NEDRE OCH ÖVRE MYREN KLÖVERTÄPPAN

Klövertäppan

Historik

Klövertäppan blev åkermark mellan år 1723 och 1871. På kartan från 1723 är området utmark. Här har inte funnits några byggnader eller registrerade fornlämningar.

Nuläge

Åkermark som sluttar ned mot Dammtorpssjön som fortfarande hålls öppen genom slåtter.

Sammanfattning, mål och åtgärder

Klövertäppan är ett öppet gärde med historisk utbredningen.

Mål och åtgärder på kort sikt

- Behåll gärdet öppet. Slå de högvuxna gräsyrtorna med häst och slåtterbalk samt hässja höet alternativt inför bete.
- Glesa ut skogsbrynen för att gynna ekar och hassel.
- Öppna upp en siktlinje till Dammtorpssjön. Samordnas med skötselmål för Natura 2000 (Länsstyrelsen).

Klövertäppan slås regelbundet.

6. Genomförande

Mål

Kulturhistoriska landskapsrum

Många av målen för delområdena syftar till återskapa de historiska landskapsrummen och de rumsliga sambanden som de såg ut innan landskapet började växa igen och granar planterades på åkermarken. Det kan till exempel vara en visuell kontakt mellan Kvarnhagen och Ulvsjö som återskapas om man öppnar upp och tar bort träden som växer längs kanalen.

Kulturpromenader

Det finns en kulturpromenad i Nackareservatet vid Nacka ström och Källtorpssjön. Här föreslås att fler kulturpromenader markeras te x mellan Dammtorp, Söderby och Kvarnhagen. Det är viktigt att kulturpromenader görs tillgängliga för alla.

Skyltning

För att tydliggöra historiken föreslås att fler skyltar sätts upp.

Historisk helhetsmiljö

I pedagogiskt syfte samt för att gynna den biologiska mångfalden föreslås att man återskapar en agrar helhetsmiljö i en liten del av Nackareservatet i Nacka. Man skulle då kunna visa gränsen mellan inägomark och utmark med en gärdesgård, ängar och lövängar som slås samt hässjning, små åkerlappar enligt kartan från 1723, djurbete och beteshagar, hamlade träd mm. Idag slås ängar i Klisättra med häst, slätterbalk samt hässjas.

Det skulle förutom att man visar upp hur ett äldre jordbrukslandskap kunde se ut, gynna förekomsten av örter och insekter som är viktiga för polinering av alla sorters grödor.

Som inspirationskälla och förebild finns Ängsö Nationalpark i Stockholms skärgård där man vårdar ett historiskt landskap.

Ängsö nationalpark. Här finns ett äldre odlingslandskap med örtrika slätterängar.

Ängsö nationalpark. Ett äldre jordbrukslandskap med små åkertegar.

Stengärde med de öppna markerna samt den täta hassellunden med grova eköverståndare, vid stranden är ett område som skulle kunna utvecklas till ett historiskt landskap.

Att utveckla lövängar kräver engångsåtgärder i början och sedan kontinuerlig skötsel.

Som exempel på en förening som har engagerat sig och som har brukaravtal är Naturskyddsföreningen Stockholm lokala Ängsgrupp vid Ekudden vid Flatensjön. De har åtagit sig att sköta ett 4,4 ha stort område där de har återskapat ett ängslandskap med stora ekar. I den årliga skötseln ingår bland annat slåtter, lövräfsning, slyröjning och städning. De följer också flora och faunan genom inventeringar.

Odling, kolonilotter

Inom Nackareservatet finns möjligheter att anlägga platser för odling t ex odlingslotter eller koloniområde. Lämpliga områden är de gamla odlingsmarkerna nära Hellasgården dit man lätt når med cykel eller bil, till exempel Hundängen, Stengärde, Övre Lussegärde Dalkarlshugget eller Kvarnhagen.

Åtgärder och skötsel

Återställande av skog till öppen mark.

År 1. Träden fälls, sly och buskar röjs. Stammar och ris förs bort.

År 2. Stubbarna bryts och marken harvas/fräses flera gånger och jämnas till.

År 3. Marken besås och vattnas vid torka. Ängsfröer anpassade till ståndorten, fuktig, normal eller torr ståndort, kan blandas i utsädet.

Kontinuerlig skötsel

Ängar slås en gång per år. Höet samlas upp och torkas med fördel i hässjor.

Omvandling av tät hassellund till löväng

En tät stående hassellund har ett täckande krontak som inte släpper igenom mycket ljus till marken. Detta leder till ett glest fältskikt med mycket barmark.

I lövängen växer glest stående hassel med överståndare av högre träd som exempelvis ek samt gräs- och örtvegetation i fältskiktet.

För att åstadkomma en löväng tas hasselbuskar bort med rötterna.

I delområde Klisättra slås gräset med häst och slätterbalk samt hässjas.

Äng och löväng

Ängarna slås med lie alternativt slåttas med skärande redskap. För att gynna örtfloran ska höet tas bort så att marken magras ut. Med en rikare örtflora gynnas insekter. Prioriteringsordning 1. Söderby, Dammtorp, Hundängen, Stengärde. 2. Kvarnhagen, Övre och Nedre Myren, Klövertäppan, Dalkarlshugget, Övre och Nedre Lussegärde.

Hässjor

Det slagna höet torkas i hässjor när det fröat av sig på marken i några dagar.

Gamla bredkroniga ekar

Gynna gamla bredkroniga ekar genom att röja och gallra så att kronorna blir fria från mindre träd och buskar som växer in i och tränger kronorna.

Djurbete

Det finns många områden som är lämpliga för djurbeten. Många hotade örter gynnas av bete.

Igenväxande stränder och andra områden kan hållas öppna genom att betas av till exempel Highland Cattle. Vid Nedre Lussegärde finns idag fårbete. Djurbetet reservatet bör ökas.

Förslag till prioriteringsordning

1. På kort sikt, inom 5 år:

Dammtorp
Hundängen
Kvarnhagen
Nacka ström

2. På lång sikt, inom 30 år:

Söderby
Stengärde
Hellasgården
Övre och Nedre Lussegärde
Klisätra

I Hagaparken förekommer gräsklippning med hjälp av hästar och cylinderklippare.

7. Källor och bilagor

Källor

Nacka gård. Naturreservat i Nacka kommun. Maj 2005. Syfte, föreskrifter, avgränsning, skötselplan. Bilagor 1-7.

Bevarandeplan för Natura 2000-område.

Söderbysjön-Dammtorpssjön SE110169. 2007-02.05. Länsstyrelsen.

Nacka boken år. Artiklar 1975, 1971, 1976, 1978, 1981, 2000, 2001, 2006, 2008,

Kulturpromenader. Nacka kommun. Nacka ström och Källtorpssjön. 2013.

Kulturmiljöprogram Nacka kommun 2011.

Nacka kommun Kulturhistoriska miljöer. Cecilia Hammarlund-Larsson. Nacka kommun. Stiftelsen Stockholms läns museum. Länsstyrelsen i Stockholms län. 1987.

Natur i Nackareservatet Nacka kommun. Naturinventering och sköselförslag. Praktiskarbete naturvård. Biologisk- och geovetenskapliga linjen 1988. Stockholms Universitetsbibliotek.

Det levande landskapet i Sverige. 1955. Sten Selander.

Bred paljettdykare. Graphoderus bilineatus. Naturvårdsverket 20 januari 2011.

Citronfläckad kärrtrollslända.

Naturvårdsverket 20 januari 2011.

Nacka kring Nacka ström 1557-1887. Nacka kulturnämnd 1960. L. Alfred Jansson

Vattendom. Stockholms tingsrätt. 1979-12-20.

Fyra sjöar i Nackareservatet. Åtgärdsbehov och uppdaterade förslag på skötsel. Ekologigruppen 2011-12-27.

Riksintressen Stockholm. Riksantikvarieämbetet. 2009-09-09.

Bebyggelsehistorisk inventering. Snickeriet, Magasinet och Rättarstugan. Nacka ström, Nacka Erstavik 1:6, del av. Av Sofia Sternegård, Mattias Ek.

Dieselverkstadens bibliotek och Nacka lokalhistoriska arkiv.

Historiska kartor. Lantmäteriet.

1696. Swartlösa Härad Frånförda (?) Södra Geometrisk Charta öfver Klisätra.

1699. Geometrisk Delineation Öfver Nacka gård uthi Bränkiörka Socken Swartlösa Härad Södermanland...hägn Beläget Till Alla dess Anhörige Lägenheter. 1699.

1723. Geometrisk Charta öfwer Nacka gård, Med Söderby Säteri

1762. Charta öfver rågången med Nacka gård Söderby Säterie.

1823. Concept Charta Twiseparken emellan Nacka och Söderby å den ena och Skarpnäck med Klesätra på den andra Sidan uti Stockholms Län Swartlösa Härad och Brännkyrka Socken

1824. Charta öfver rången..Nacka gård Söderby Säteries.

1871. Karta öfver alla ägorna till Nacka och Söderby uti Nacka kapellförsamling, Swartlösa härad och Stockholms län. Upprättad af G. Bjurling kommissions landtmätare.

1902. Karta öfver alla egorna till Nacka uti Nacka socken, Svartlösa härad och Stockholms län af Thure Essén. förstelandmätare.

1902. Del av. arealavmätning, rågångsåtgärd. Klisätra

1951. Ekonomiska kartan. del

Hemsidor:

Länsstyrelsen

Stockholm stad

Nacka kommun

Riksantikvarieämbete, Kringla

Skogsvårdsstyrelsen, Skogens pärlor

Wikipedia

Gamla Skarpnäcks vänner

<http://www.bagarmossen.org/kartor.htm>

www.platsr.se

Bilagor

Bilaga 1. Sköteselplan Hellasgården. Riksantikvarieämbetet Fornvårdsenheten. Objektnr. 348.
1990-06-28. Janne Lindeberg.

Bilaga 2. Sköteselplan Nacka Ström. Riksantikvarieämbetet Fornvårdsenheten. Objektnr. 352.
1990-06-28. Janne Lindeberg.

Bilaga 1. Skötselplan fornminnen, Hellasgården

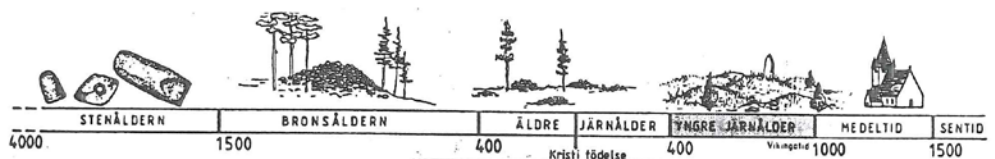
RIKSANTIKVARIÄMBETET
FORNVÅRDSSENHETEN

SKÖTSELPLAN

Objekttyp Gravrösen	Län AB	Objektnr 348
Fastighetsbeteckning	Landskap Södermanland	Ek.karta 1015g
	Kommun Nacka	
Markägare	Socken Nacka	Vårdareal ha
	Namn Hellasgården	
Anmärkning Området sköts av Fritid Stockholm	Fornl. nr 90,92-95	
	Adress	Tel

BESKRIVNING

I området vid Hellasgården finns två gravrösen och fem låga gravar. De är troligen från bronsåldern och är uppförda av stenar utan jordfyllning. Några av de låga gravarna är osäkra fornlämningar. Källtorpssjön kan ha varit en havsvik när gravarna byggdes.

MÅLSÄTTNING Hagmark

BILAGOR ☒ Fotokarta ☐ Detaljkarta ☐ Utdrag ur fornl. reg. ☒ Specialplan ☐

Skötselplan upprättad/reviderad den 28 / 6 19 90 av Janne Lindeberg

Postadress
Box 5405
114 84 STOCKHOLM

Besöksadress
Storgatan 41

Telefon
08-783 90 00

Lokalkontor
Box 66
351 03 VÄXJÖ
0470-27 241

Postgiro
5 99 94-4

Telegramadress
Riksantikvarie

Skötselplan fornminnen. Hellasgården

TIKVARIEÄMBETET
ÄRDSSENHETEN
Lindeberg

AB län
Södermanland
Nacka
Boo
Fornl.nr 90,92-95

SKÖTSELPLAN

VEGETATIONSBESKRIVNING

Fornlämningarna ligger i igenväxande blandskog/hagmark med övervägande lövträd.

VEGETATIONSMÅLSÄTTNING

Hagmark med lövträd och där så finns hasselbuskar och enbuskar.

ÅTGÄRDER

Avverkning: Alla träd i och närmast fornlämningarna tas bort. Gör en gallring vid fornlämning nr 90 så att den syns från gångvägen.

Röjning: Ta sly och barrplantor på och kring fornlämningarna.

Städning: Allt avverknings och röjningsavfall tas bort från området.

Skyltning: Informationsskyltar tas fram till de olika delområden. Vid Hellasgården behövs en större skylt med karta där de olika fornlämningarna är inlagda.

FORTSATT VÅRD

Röjning: Årlig slyröjning ta även bort barrplantor.

Städning: Det grövre röjningsavfallet tas bort.

Skyltning: Skyltar och skylthållare ses över och byts när så behövs.

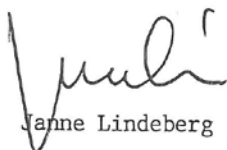
DAGSVERKSÅTGÅNG

1:a året: 3 dagsverken

Årlig vård: 1 dagsverke

Fornlämningarna är skyddade enligt lag, skador på fornlämningarna ska anmälas till kulturmiljöenheten på länsstyrelsen.

Stockholm

Janne Lindeberg

Skötselplan fornminnen. Hellasgården

SKALA: 1: 5.000

Objekttyp
Gravrösen

Kommun Nacka

Socken Nacka

Namn Hellasgården

Fornl. nr
90,92-95

Ekkarta
10I5g

Bilaga 2 Skötselplan fornminnen, Nacka ström

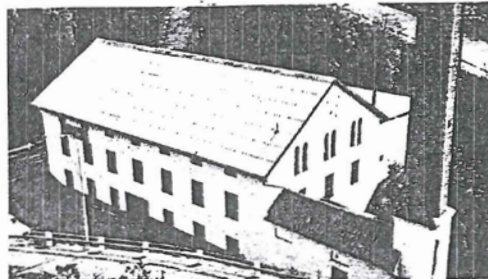

RIKSANTIKVARIÄMBETET
FORNVÅRDSENHETEN

Län	AB	Objektnr	352
Landskap	Uppland		
Kommun	Nacka		
Socken	Nacka		
Namn	Nacka ström		
Fornl. nr	-		
Objektyp	Industrilämningar	Ek.karta	1015g
Fastighetsbeteckning		Vårdareal ha	
Markägare	Adress	Tel	
Anmärkning	Området sköts av fritid Stockholm		

BESKRIVNING

Vid Nacka ström finns spåren efter Nackas första industrier. Det var Gustav Vasa som såg till att det anlades en hammar-smedja här i mitten av 1500 talet. Här har sedan genom århundradena funnits: krutbruk, mässingsbruk, pappersbruk och klädesvalkar. I valkarna bearbetades tyget så att det blev tjockare och starkare. Vid sidan av smedjorna och bruken har här funnits kvarnar. Den vita byggnaden nere vid Järlasjön är ursprungligen en kvarn uppförd 1872. Förutom den äldre bebyggelsen finns i dag kvar rester av grunder, fundament och stensatta vattenrännor i området. Dammanläggningarna underhålls och fungerar så även de kvarvarande byggnaderna.

Kvarnbyggnaden från 1872 vid Nacka ström.
Foto Elisabeth Tegner.

MÅLSÄTTNING

Lövskog

BILAGOR

☒ Fotokarta ☐ Detaljkarta ☐ Utdrag ur fornl. reg. ☒ Specialplan ☐

Skötselplan upprättad/reviderad den 28 / 6 / 1990 av Janne Lindeberg

Postadress
Box 5405
114 84 STOCKHOLM

Besöksadress
Storgatan 41

Telefon
08-783 90 00

Lokalkontor
Box 66
351 03 VÄXJÖ
0470-27 241

Postgiro
5 99 94-4

Telegramadress
Riksantikvarie

Skötselplan fornminnen. Nacka ström

RIKSANTIKVARIEÄMBETET
FORNVÅRDSENHETEN

Lindeberg

AB län
Södermanland
Nacka
Fornl.nr -

SKÖTSELPLAN

VEGETATIONSBEKRIVNING

Igenväxande lövskogsområde.

VEGETATIONSMÅLSÄTTNING

Gles, gärna olikåldrig lövskog med en del buskage.

ÅTGÄRDER

- Avverkning: Ta bort träd på och nära grunder och murar, ta även bort träd vid stenfästena för dammluckorna och vid den stensatta vattenrännan genom delar av området. Ta även bort de träd som står nära byggnaderna.
- Röjning: Hela området slyröjs, lämna en del buskage. Murar, grunder och den stensatta vattenrännan ska vara fria från sly och buskage. Ta även bort sly och buskar vid byggnaderna och vid bron under Hästhagsvägen.
- Städning: Allt röjnings och avverkningsavfall tas bort från området. Ta även bort gammalt byggnadsmaterial och annat skräp i området.
- Övrigt: Den stensatta rännan behöver lagas.
- Stig: En stig från den övre dammluckan mittemot gamla kyrkogården genom området behövs. Stigen kan anslutas till befintlig stig mot Hellasgården. Några spänger kommer att behövas över Nackaån.
- Parkering: Finns vid gamla kyrkogården och eventuellt vid Järlagården.
- Skyltning: Informationsskyltar behövs dels vid parkeringen och där stigen börjar. Skyltar behövs även vid de olika anläggningarna i området. På sikt behövs en broschyr om Nacka ström.

FORTSATT VÅRD

- Röjning: Årlig slyröjning på hela området, vattenspegeln hålls öppen mot Nacka gård. Allt röjningsavfall tas bort.
- Övrigt: Stig, spänger och skyltar ses över och underhålls.

DAGSVERKSÅTGÅNG

1:a året: 50-60 dagsverken
Årlig vård: 5 dagsverken

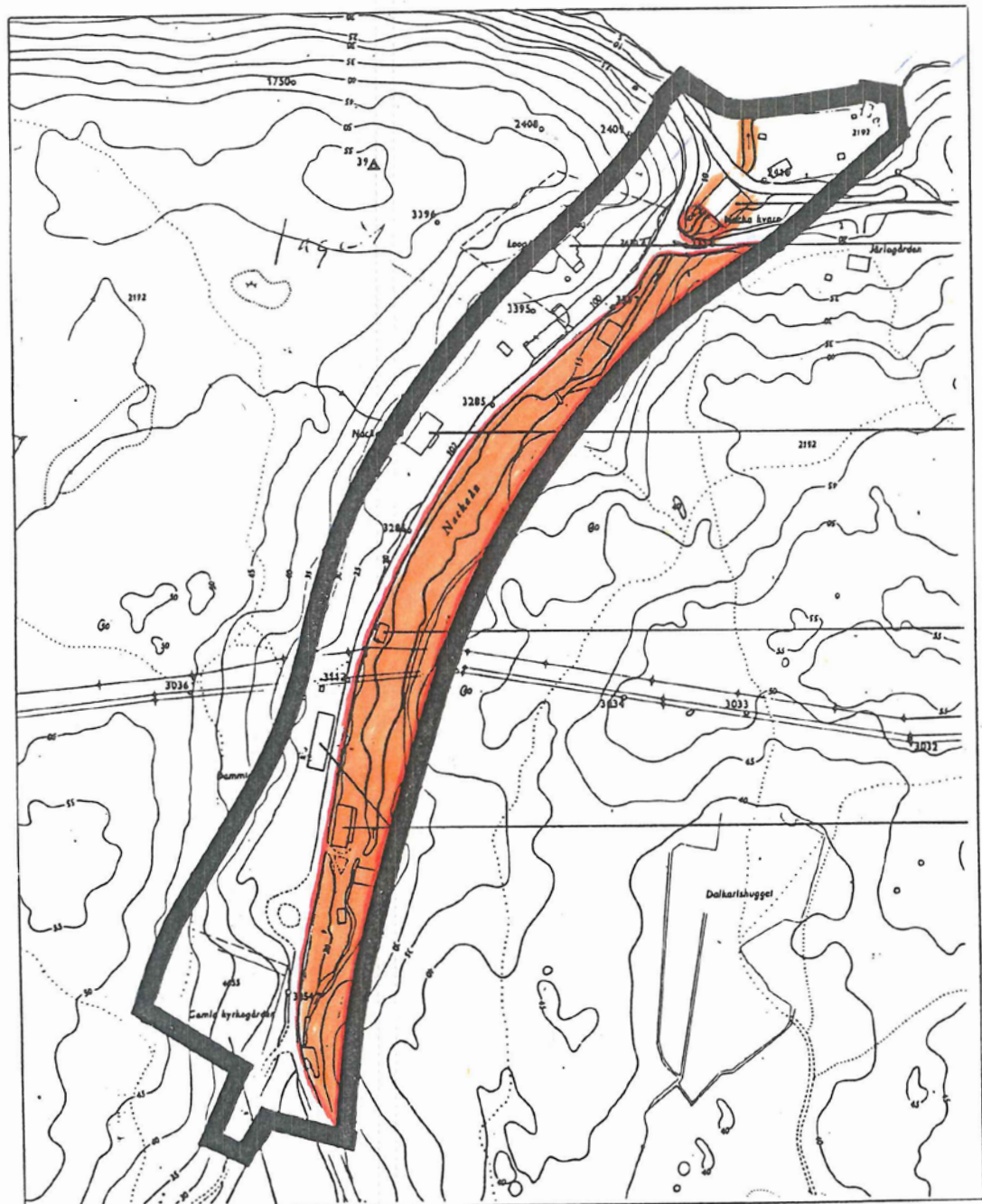
Stockholm

Janne Lindeberg

Skötselplan fornminnen. Nacka ström

Nacka ström och Nacka gård

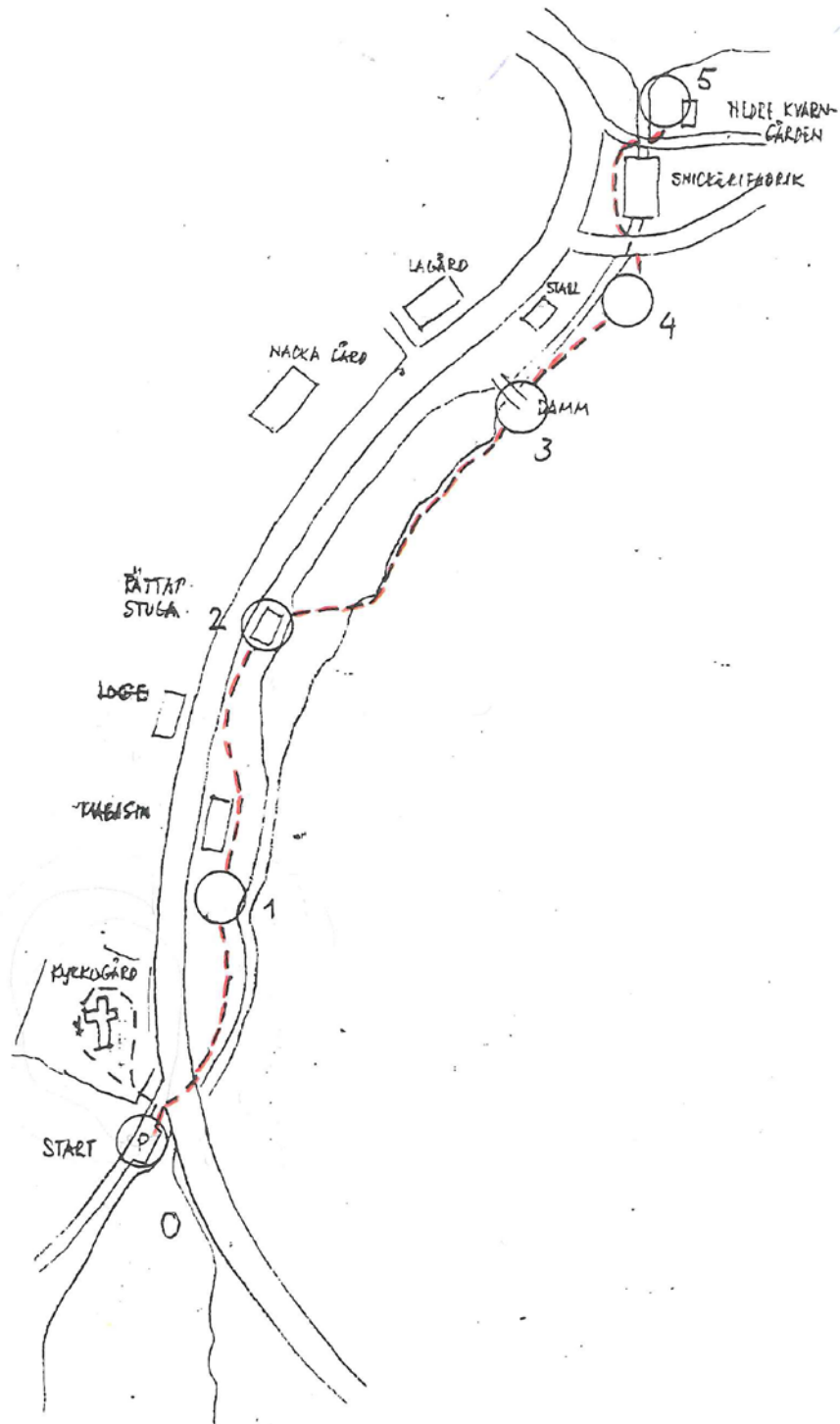

Nacka gamla begravningsplats (Platsen för Nacka kapell)

Skötselplan fornminnen. Nacka ström

Förslag till stigdragning

**Stockholms
stad**

Fastighetskontoret
Utvecklingsavdelningen

Vårdprogram
Kulturlandskapet
Nackareservatet

